

ROTTERDAM VÓÓR DE 19^E EEUW
DE ONTWIKKELING DER STAD
DOOR L. J. C. J. VAN RAVESTEYN ¹⁾

X. HET HUIS EN HET STADSBEELD
IN DE MIDDELEEUWSCHE STAD

WAT voor de ontwikkeling van de stad geldt, is niet minder waar voor die van de woning: wie van het begin iets weten wil, tast in het duister, maar als men aan dit duister eerst wat gewend is geraakt, dan bespeurt men toch allicht eenige vage omtrekken.

Het is wel jammer dat niet eerder en meer algemeen gedaan is, wat b.v. het Bouw- en Woningtoezicht te 's Gravenhage deed in 1917, toen daar bij de verbouwing van een winkelpand aan de Grootemarkt in een der draagmuren de overblijfselen werden aangetroffen van de kapconstructie met aansluitende bouwdeelen van een heel oude bebouwing: deze dienst maakte een opmeting ervan en publiceerde die in het jaarverslag.

Want waar niet alleen de oorspronkelijke burgerbebouwing, maar ook die welke daarvoor in den loop van twee of drie eeuwen achtereenvolgens in de plaats kwam, grondig verdwenen is, mede als gevolg van de branden welke onze steden schier zonder uitzondering periodiek leden, mag men aannemen dat, bij ontbreken van betrouwbare afbeeldingen, alleen uit fragmenten en sporen in het latere bouwwerk eenigermate te reconstrueeren valt wat voorafging. Ook bij het sloopen van wat, oppervlakkig beschouwd, uit cultureel of historisch oogpunt waardeloos schijnt, moet toch rekening gehouden worden met de mogelijkheid, dat onverwachts nog wel eens belangrijke aanwijzingen te voorschijn kunnen komen. Wat niet altijd geschied is. Zoo herinner ik mij, dat jaren geleden bij de verbouwing van een huis te Delfshaven, dat naar het uiterlijk te oordeelen dagteekende uit het begin der 19e eeuw, onder dikke kalklagen mooi gefigureerde z.g.

1) Vervolg van Rotterdamsch Jaarboekje 1930, blz. 1-38.

Karel V baksteen, uit een dáár zeker niet te vermoeden schouw van een vorigen bouw, werden blootgelegd en – op één na stukgehakt.

Doch al deze nabetrachting brengt ons op het oogenblik niet verder en om ons een voorstelling te kunnen vormen van het oorspronkelijke woonhuis in deze stad moeten wij ons behelpen met het weinige dat houvast geeft, maar helaas nog al te veel ruimte laat aan onze fantasie.

Allereerst hebben wij ons rekenschap te geven wie wel de oudste bewoners waren en welke eischen zij zullen gesteld hebben, doch dan dienen wij nog even terug te gaan tot vóór de vorming van de stad, naar de voorloopers van die eerste bewoners, de slotheeren.

Zij hadden natuurlijk heel andere eischen dan de bevolking der stedelijke conglomeratie, want voor hen ging het vóór alles om de veiligheid, zelfs óók nog toen zij binnen de – aanvankelijk nog gebrekkige – stadsomheining geraakten; eerst in de tweede plaats vroegen zij om comfort, een comfort dat vèr onderdeed voor wat in onze dagen als zoodanig zelfs in een middelmatige arbeiderswoning gevorderd wordt. De opkomst van de stad wijzigde echter al spoedig de beteekenis dier versterkte huizen, hetzij dan dat deze door haar werden opgenomen dan wel, als een steun of een bedreiging, buiten haar wallen gelaten. Zooals te Schiedam het Huis te Riviere van de Matenesse's, bleven ook hier Weena, Crooswijk en Honingen na den aanleg der stadsvesten daarbuiten, maar Bulgersteyn viel erbinnen, evenals in een later tijdperk, bij den eersten uitleg aan de rivierzijde, het Huis ter Merwen in het oostelijk Nieuwland. Van den aard of de beteekenis van dit laatstgenoemde huis is ons overigens niets bekend ¹⁾.

Omtrent de indeeling van deze versterkte middeleeuwsche huizen weten wij niet veel meer dan uit overgebleven bouwresten bij benadering valt te reconstrueeren en jammer ge-

1) Van Alkemade (Bronnen II 641) zag in de zeer zware fundamenten, in 1690 gevonden niet ver van de Hoofdsteege tusschen Houttuin en Nieuwehaven, welke m.i. niet anders kunnen geweest zijn dan die van het Huis ter Merwen, ten onrechte sporen van een klooster, wat trouwens ook reeds Van Reyn I 213 in twijfel trok. Zie ook Bronnen III. blz. 52, 53, 58, 61, 64.

noeg is dit werk reeds voor ons gedaan, in een tijd toen die, nu nagenoeg verdwenen, resten nog van meer beteekenis waren en wij hebben dus de uitkomsten te aanvaarden of te verwerpen. Ik kom daarop nader terug. Van de aankleding weten wij eigenlijk niets, doch die zal ook bij deze huizen rond Rotterdam wel eenige overeenkomst vertoond hebben met wat ons van elders omtrent dergelijke bouwwerken bekend is, in het bijzonder ook door de schilderijen van de primitieven. Het woonvertrek, tevens dienend tot slaapkamer, is hoog van verdieping, heeft gewitte wanden, vloer van plavuizen en houten zoldering op een bintgestel van moer- en kinderbalken, de eerste steunend op gesneden consoles of op eenvoudige gebogen karbeels; het ontvangt zijn licht door kruisvensters met luiken gesloten en aanvankelijk lang niet altijd over de heele oppervlakte met glas bezet, d.i. met de bekende in lood gevatte ruitjes. De kilte van vloer en muren wordt eenigermate weggenomen door uitgespreide of opgehangen stoffen en tapijten, aan de wanden straks vervangen door een houten betimmering over een deel der hoogte, en in den winter komt de warmte van de stookplaats welke aan een der muren is gebouwd. Later wordt deze stookplaats het architectonisch middelpunt van het vertrek: de wangen, evenals de latei welke deze verbindt en den schoorsteenboezem draagt, zijn kunstig behakt, de achterwand wordt bezet met mooie fijngemodelleerde terra-cotta tegels, tegen het vuur beschermd door een gegoten ijzeren haardplaat. In het huiselijk leven is de haard de plek waar dit zich concentreert, want het open vuur laat de hoeken van het vertrek onverwarmd en 's avonds in kille duisternis.

Van het uitwendige der sloten in en om Rotterdam weten wij dan met zekerheid niet veel: onze wetenschap steunt hoofdzakelijk op wat anderen indertijd hebben gezien of gefantaseerd. Want wel hebben Lois en Kortebrant ons minutieuse afbeeldingen nagelaten, maar wat Crooswijk, Bulgersteyn en Weena betreft, steunen die vrij zeker uitsluitend op wat W. van der Sluys omstreeks 1470 van de bouwvallen nog zag en door diens neef Simon in 1509 daarvan werd teboek gesteld¹⁾. Alleen de opgemeten plattegronden welke

1) Br. II blz. 12 en volg.

Lois geeft van de in zijn tijd (omstreeks 1670) als ruïnen uit de middeleeuwen nog bestaande sloten, zooals Honingen en Spangen, hebben voor afmeting en indeeling historische waarde, al valt het op dat de plattegrond van Spangen slecht aanpast bij de afbeelding welke Smids¹⁾ geeft als authentiek en die er inderdaad wel geloofwaardig uitziet.

Het geheele woon- en bedrijfscomplex dezer versterkte huizen – het slot, de werkgebouwen en stallen, de woningen der bedienden, de tuinen, boomgaarden, grasvelden – dat alles was omgeven door een gracht, vaak zelfs door méér grachten; zoo wordt omtrent het Huis te Crooswijk gesproken van „alles wat binnen de *buitenste* gracht” ligt en in een charter van 1339 wordt de burcht van Matenesse aangeduid als het Huis te Riviere met de singels en boomgaarden binnen de *uiterste* sloot.

De omvang van het hoofdgebouw kan men opmaken uit de volgende maten.

Honingen, in 1462 herbouwd na in 1426 uit krijgskundige overwegingen op last van de Stad verwoest²⁾ te zijn, was ongeveer 90 voet in het vierkant, geheel bebouwd, enkel met uitsparing van een binnenplaats van \pm 30 voet vierkant, waaraan de groote traptoren lag; het had aan den zuidelijken gevel een zaal van 40 bij 20 voet en drie daarmede gemeenschap hebbende vertrekken van 20 bij 20, 8 bij 10 en 10 bij 25 voet.

Spangen, na zijn laatsten herbouw, mat ongeveer 80 voet in het vierkant, met een binnenplaats van 40 bij 45 voet; de achtkante traptoren was ook hier in een van de hoeken uitgebouwd en verleende toegang tot een zaal of hal van 20 bij 40 voet, waaromheen gegroepeerd dan een reeks vertrekken lagen, meerendeels 15 tot 30 bij 25 voet.

Bij den bouw van deze versterkte huizen, ten minste bij de eerste stichting daarvan, gebruikte men groot formaat baksteen, de reuzenmop van ongeveer $30 \times 15 \times 8$ c.M. welke gewoonlijk ter plaatse gebakken werd; het formaat van

1) Lud. Smids, Schatkamer der Ned. Oudheden, Amsterdam 1711.

2) Stadsrekening 1426/27: uitgaafpost wegens vergoeding van een reep, in tweeën getrokken bij het omhalen van de muren en wegens twee vaten bier daar uitgedronken, toen het hout omgehouden werd!

de baksteen en aan de ruïne van Hillegersberg is $29 \times 14\frac{1}{2} \times 8$ c.M., dat van de steenen afkomstig van Weena $31\frac{1}{4} \times 15\frac{1}{2} \times 8\frac{1}{2}$ c.M. ¹⁾

Volgens Lois hadden de muren van het in 1462 herbouwde Honingen een dikte van 2 voet, aan de torens zelfs van 3 voet, wat een voet minder is dan de overeenkomstige maten bij de ruïne van het veel oudere slot Hillegersberg; trouwens bij het in 1450 herbouwde Spangen waren de maten al geslonken tot $1\frac{1}{2}$ voet voor de gevels en 1 voet voor de binnenmuren. Men zakte dus al af naar den revolutiebouw en vrij zeker verwerkte men bij den herbouw van deze sloten ook het kleinere formaat baksteen, dat nu als handelsartikel kon betrokken worden uit de steenbakkerijen welke, naar de oudste deelen van het perkamenten keurboek te oordeelen, reeds in het laatst der 14e eeuw ook in en bij Rotterdam bestaan moeten hebben. Toch waren de maten ook van deze steenen oorspronkelijk vaak nog zwaarder dan die van het latere Waalproduct, n.l. $25 \times 12 \times 5.5$ c.M. ²⁾

En nu de opkomende stad en háár bewoners.

Het schijnt mij altijd toe, dat de samenstelling van die oudste bevolking niet zoo heel veel verschil zal hebben vertoond met die van vele onzer rivierdorpen in een tijd die nog niet zoo erg ver achter ons ligt. Dorpen waar achter den dijk „het” Huis – dat van den ambachtsheer – al het overige, behalve misschien de kerk aan het pleintje, in afmetingen en aanzien overtrof; op den dijk, in de kom aaneengerijd en aan weerszijden, de lage huisjes der nering- of ambachtdoende burgerij, de achterhuizen omlaag uitgaand naar rivier of dijsloot, daartusschen 'n paar opvallend hoogere en breeder opgezette huizen van notabelen en verder, langs de landwaarts afloopende wegen, wat losse woningen en boerenbedrijven met 'n meer afgezonderd liggend buurtje dieper den polder in.

1) Nog aanwezig in het Museum van Oudheden. De door Craandijk (R.H.B. blz. 550 en 591) als daar mede aanwezig gesignaleerde groot formaat baksteen van Spangen en Honingen mocht ik er niet meer aantreffen.

2) Verg. o.a. Jan Kalf in Gedenkboek Hendrik de Keyzer, Studie over het oude stadhuis te Elburg, dagteekenend van vóór 1400.

Een specifiek agrarisch oord is Rotterdam nooit geweest, wèl de stad voor het omringend deel van Schieland, in het bijzonder voor zooveel dit eigendom was van- of bebouwd werd door haar burgers ¹⁾); geen marktplaats voor wijden omtrek, zooals b.v. het oudere Delft met zijn diep het land insnijdende haven, slechts tijdelijk beheerscht door de nieuwe stad aan de monding van de Schie, gebouwd te midden van uitgestrekte oude cultuurgronden en daaraan steun ontleend voor zijn handel en nijverheid.

Daarvoor lag Rotterdam ook te zeer in het water. En toch, juist deze ligging was oorzaak dat niet alleen visschers er woonden of verkeerden, doch ook producten van òver het water, van gene zijde der breede Merwe, hier werden verhandeld of in kleinere vaartuigen overgeladen met bestemming naar het hart van het toenmalige Noord-Holland.

Rotterdam was naast visschersplaats al vroeg overslaghaven, zij het dan in den dop!

Het charter dat in 1298 aan die van Rotterdam tolvrijheid verleende – ik wees er reeds op – duidt onweerlegbaar op de aanwezigheid van kooplieden en schippers. En dat in 1313 Graaf Willem in de nog jeugdige plaats verblijf houdt, om twee jaar later reeds maatregelen te treffen opdat hij daar in het vervolg zijn eigen herberg zou hebben, in 1333 zelfs vervangen door een nieuwe, ²⁾ wijst toch ook op eenige belangrijkheid als plaats van doortocht; welke nog meer naar voren komt uit het Handvest van 1328, waarin het recht erkend wordt om een haven te maken ³⁾ en keuren op te

1) Enquete ende informacie enz. van 1494, uitgegeven door Prof. Fruin, Leiden 1876: o.a. blz. 231, 233.

2) Verg. Br. IV nos. 239 en 436.

3) Handvest 1328: „Van der hawene te make”.

Rotterdam, dat eerst omstreeks 1348 door het totstandkomen van de schutsluis aan de latere Vlasmart zijn doorgaande waterverbinding met het achterland kreeg, zag zich in zijn kinderjaren als havenplaats bedreigd door het naburig Schiedam. Want nadat deze stad in 1336, dus acht jaar later, het recht op een haven had verworven, deed Willem van Henegouwen in 1339 aan Schiedam concessies ten aanzien van de kosten, waarbij als voorwaarde werd gesteld dat de sluis zóó breed moest zijn dat de Graaf er met zijn leger door kon varen; ook moest er een kogge beschikbaar worden gehouden om den Graaf en zijn gemalin naar een of andere plaats van Holland of Zeeland te brengen.

stellen die een geordende samenleving en een veilig verkeer zouden bevorderen.

Dit handvest geeft ons ook overigens wel eenigen kijk op den stand der stadsontwikkeling. Er waren straten, stegen, bruggen en het werd de moeite waard geacht die te betrekken in de plaatselijke verordeningen, zoodat hun aantal niet zóó onbeduidend kan geweest zijn. En de keuren zouden zich óók uitstrekken tot vuur en licht, zouden dus het brandwezen regelen, wat ook weer duidt op een bebouwing van eenige beteekenis. Want keuren maken en, wat daarmee synoniem was, boeten heffen op wat niet of weinig voorkwam, had geen zin, was niet gebruikelijk.

Omtrent het werken en wonen der eerste bewoners van de stad aan de Rotte en de Merwe weten wij al weer niet veel.

Florens die Visscher, aldus geheeten naar zijn oorspronkelijk beroep doch niettemin een der oudste leden van een aanzienlijk Rotterdamsch geslacht¹⁾, woonde in 1317 „op den dam” waar in 1335 Walich die backer naast hem zat en volgens de grafelijke rekening trof men er in 1316 o.m. Heinekin die Wever, Heinric die Visker, Jan die ribber (scheepstimmerman?) Clais Liinmaker (touwslager) en Ghisebrecht die Verwer, terwijl van elders blijkt dat Jan Uterwijn, die wel in het Nieuwland gewoond zal hebben, in 1317 de visscherij vóór de stad had. Iets verder komen wij door de meermalen reeds besproken *verclaringe* uit het jaar 1334, welke ons in kennis brengt met de huurders van den Graaf, gevestigd op diens hofsteden te Rotterdam – erven van slechts 2 of 3, met een enkele uitzondering 4 roeden breed, dus perceelen met stedelijke allures. Het zijn o.m. Willem die Verwer (van stoffen), Clais die rieder (riethandelaar en -dekker), Jacob die Gruter (gruit = grondstof bier), Dirc die Visser, Wouter Temmerman, Jan die Moelnaer, Aelwin die Snider (wantsnijder-lakenkooper), Hannekyn die Mandemaker, Huge die Linemaker (touwslager), Arend die Blokemaker (klompenmaker), Adaem die Maersman (kleinhandelaar) en Ghilekyn die Maersman.

De juiste plek hunner woning is van de meesten niet meer

1) Zie o.a. Dr. Moquette, R. Jaarboekje 1918 blz. 71 en v. en Br. IV n°. 100, waarin genoemd wordt Dirc die Viscere leenman 1280–1282.

terug te vinden. Adaem die Maersman wordt in 1351 genoemd als te wonen „op den dam” naast Zoet van den Steyger (Br. IV n°. 635) en een andere verwer dan Willem, zekere Costyn, woonde in 1335 (Br. IV, n°. 449) in de Niepoirte (Oppert), waar in 1339 (Br. IV n°. 493) ook Jan die Verwer wordt aangetroffen. Oppert en Lombardstraat, achter uitkomende aan de Rotte, vormden de buurt der textielnijveren bij uitnemendheid, waar ook de oudste lakenramen waren opgesteld. ¹⁾ Toch woonden er nog andere notabelen, zooals in 1343 Priester Hillebaren en Floerkin de Marseman in de Niepoirte, omstreeks dienzelfden tijd Jacob Gherytz de plattijnmaker (klompschoenenmaker) achter de Lombardstraat over de Wetering, (Botersloot) terwijl omstreeks 1390 Schepen Willem van der Duyn Louwenzoon, Arent Dirxzoon die hantscuemaker en Meester Arent die Surgyn allen in de Lombardstraat woonden, waar weer een andere verwer – Warnaer – in 1385 huizen bezat. Buitendijks, op den dam aan de havenzijde, woont in 1348 Rutgaer die Ooftman, naar ik vermoed pachter van den fruitaccijns, naast Jan Visker, die snider (lakenkooper) en Jordaan die pelsler (Br. IV n°. 607).

Bij de stichting van het Sint Jacob altaar in 1366 worden onder meer anderen genoemd Pieter die Scrienmaker (kastemaker) maar ook Diederijk gezegd Scutemaker: er was dus al bescheiden scheepsbouw, wat niet te verwonderen valt in een plaats waar scheepvaart is. Den 14 November 1361 verleent het Stadsbestuur van Zaltbommel vrijgeleide aan lieden van Rotterdam, die koren en brandstof aanvoerden (N^o. XCI Kronieken) en in 1358, als het gaat om overheidsbescherming van de kooplieden uit steden behoorende tot den Duitschen Hanzebond, wordt ook Rotterdam gehoord. ²⁾

Tegen het einde van de eeuw, in 1393, krijgen Vranck van der Weyde en Pieter Hadditgen, poorters van Rotterdam, van den Graaf het recht personen en goederen uit Wismar en Rostok aan te houden, omdat burgers van deze plaatsen hun geladen schepen hebben afgenomen, terwijl in 1395 Coman (koopman) Jan te Rotterdam, die in het Oostvieren-

1) Verg. dr. Te Lintum, De textielindustrie in Oud Rotterdam. R. Jaarb. 1900.

2) Br. IV n°. 783.

deel woonde, gemachtigd wordt zich ter zee tegen alle aanvallen op personen of goederen te verweeren en in 1400 Jacob Dirc Spitzzoon vergund wordt aan de Oist-Vriesen en die van Hamburch straffeloos zooveel schade toe te brengen als mogelijk is! ¹⁾ Meer vreedzaam karakter heeft een post van 4 Mei 1407 in de Thesauriers rekening van Holland betreffende brieven van eenige Hollandsche steden – Delft, Rotterdam, Gouda, Oudewater – in verband met de voorgenomen zending van afgevaardigden naar Doornik, waar een handelstractaat werd gesloten. ²⁾

Dit alles duidt op zeehandel, straks bevorderd door bijzondere keuren, zooals die van 1457 welke alle schepen, hier binnenkomend of uitvarend, vrije ligplaats toestond voor zoover de eigenaars de kaden vóór hun huizen niet zelf noodig hadden om te laden of te lossen ³⁾, en de aanvulling van § 99 oudste keurboek welke voorschrijft cedelen te doen maken ook van verkocht hout dat uit Noorwegen komt.

Het leven aan de monding van de Rotte ging dus al vèr uit boven dat in het doorsnee 19e eeuwsche rivierdorp; het oudste keurboek, waarvan de jongere deelen toch niet ouder zijn dan 1414, roept dan ook reeds het beeld op van een meer gedifferentieerde stadsbevolking, waarvan het eene deel voorziet in de plaatselijke behoeften, het andere, zij het dan het kleinste, zich bezighoudt met wat ik zou willen noemen het grootbedrijf, en de toevoegselen en supplementen op het keurboek leeren ons dat in den loop der eeuw deze differentieering nog toeneemt.

Naast den lakenkooper, den klompenmaker en den stofverwer komt de looier, de schoenmaker, de zeemleerbereider (wriver), de handschoenmaker; naast den vleeschhouwer, de kaarsenmaker ⁴⁾, de zeepzieder; naast en veelal voortgekomen uit de kringen van den molenaar en den bakker, de gruter en de brouwer, welke laatste vooral op de

1) Br. nos. 1257 en 1258; n°. 1317 j^o 1466 en n°. 1484.

2) Dr. Sneller en dr. Unger, Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Frankrijk, Rijkspublicaties 1930.

3) Keur Meyedach 1457 (Suppl. op het Oude keurboek).

4) De vleeschhouwer leverde in 1344 nog 12 pond kaarsen, tegen 7 d. het pond, voor het Hof te 's Gravenhage (Graf. Rek. 1344 blz. 178).

schepen een afzetgebied vond; naast ambachtslieden als timmerman, rietdekker en smid, de steenbakker, de mandemaker, de lijndraaier, de scheepmaker, de zeilmaker, de pottbakker, tevens taander van het scheepswant; eindelijk naast den riviervisscher, die in 1341 ter wille van de scheepvaart zijn in de rivier uitgespannen netten moest opruimen, de haringreeder-koopman. En met dezen laatste, wiens waar, na de toepassing van het kaken als middel tot verduurzaming, zich in het bijzonder leende tot uitvoerartikel, is dan naast den mersnier, den kleinhandelaar, wel niet de machtige importeur-exporteur der Hanzesteden gekomen, maar toch de groothandelaar, de coman, en in zijn gevolg de makeelaar¹⁾, de kuiper, de zoutzieder²⁾ en de zeescheepsbouwer.

Verder waren er dan nog zij die zich met het boerenbedrijf geneerden.

Want al was Rotterdam dan geen agrarisch centrum van een beteekenis als Delft – toch waren er niet onbelangrijke landbouwneringen van poorters, die, zooals een der oudste bepalingen in het keurboek dit uitdrukte, hun „bouwinge buten” hielden, doch die verplicht waren, op verbeurte van hun poortrecht, zèlf binnen de veste te wonen of althans hun vrouw met haar boden en zelfs met het meerendeel van hun bezit, dit in verhouding tot hun grondbezit buiten de poort, daarbinnen te hebben. Terwille van dit landbouwbedrijf was dan ook in het keurboek op den regel, dat ieder poorter „binnen” moest wonen, de uitzondering toegestaan „uutghezeit zes weken lenten ende zes weken Oest (oogst-tijd) zonder arghelest”.

Toch zouden de gezinnen van al deze toongevende kringen met elkaar nog niet kunnen bevolken de stad zooals wij die kennen in de 2e helft van de veertiende en het begin van de vijftiende eeuw, zelfs in aanmerking genomen de nog weinig intensieve bebouwing en de groote oppervlakten welke ook hier, zij het dan niet in zoodanige mate als b.v. in Utrecht, de kloosters innamen. De aanvulling kwam van de gezellen, de werklieden. En wel niet in de eerste plaats, zooals in Leiden, van de fabrieksarbeiders, al waren ook hier ter stede al

1) Oudste keurboek par. 99.

2) Bijlagen Kroniek n°. 108 Ghisebrecht Sausemaker.

vroeg sporen van textielnijverheid ¹⁾, omstreeks de helft van de 15e eeuw reeds gegroeid tot een volledig gereglementeerde lakenindustrie ²⁾). Het waren vooral de waterbedrijven die hier aan een groot aantal mensen werk verschafte: visscherij en vrachtvaart, scheepsbouw en -uitrusting, mandenmakerij, kuiperij, brouwerij en bakkerij.

Welke eischen zal nu een bevolking als deze aan haar woning gesteld hebben?

Het is duidelijk dat voor haar, beveiligd door de stedelijke omtuining, het element van versterking wegviel. De middelmatige koopman, de bescheiden nijveraars, de eenvoudige ambachtsbaas gingen in den bouw van hun huis niet onnoodig kapitalen vastleggen die zij in hun zaken niet konden missen, althans voordeeliger konden aanwenden, gingen zich buiten noodzaak niet bezwaren met improductieven rentelast; en voor den arbeider was het èn om geldelijke èn om technische redenen vrijwel uitgesloten zich iets meer te bemachtigen dan een rieten dak *boven*, en vier wanden van weinig kostbaar en gemakkelijk te bewerken materiaal *rondom* zich en zijn gezin. Waar hier thuiswerken niet zoo algemeen voorkwam als b.v. in Leiden, zal ook niet zoo sterk gevoeld zijn de behoefte aan een vóórhuis als afgescheiden werkruimte: wat de arbeider vroeg was de meest eenvoudige – onze voorvaderen zeiden *slechte* – woning, ook constructief eenvoudig, zoodat hij die, zoo niet geheel dan toch voor een groot deel, zonder hulp van vaklieden zelf kon bouwen. ³⁾ Wand van hout of van gevlochten teen, misschien in houten vakbouw met vulling van leem; een vloer van gladgestreken, later van

1) Oudste keurboek § 158 Fruin: alle ramen... uit de kerk te doen. Oudste Stadsrekening, 1426/27: stenen muyer *weder* up te maken voor de ramen (Br. III blz. 68). In 1426 werd er ook reeds accijns geheven van de weetcupen (verfkuipen) en van de lakenen (stegelt).

2) Toevoegsel oudste keurboek (afschrift dr. A. C. Kersbergen 1930) blz. 99 Ordonnantie Vollers 1443, gewijzigd 1447 en 1452, blz. 108 Ordonnantie Draperie 1451, blz. 107 Nieuwe keur lakenen 1463.

3) Vermoedelijk niet ongelijk aan het „huiske van hout, riet off leem, sonder eenige steenwerck” aan de Rotte buiten de stad, waarvan de Vroedschap nog op 21 Maart 1578 tot weder opzeggens aan Sebastiaen Henricxz, den bouw toestond. Voorbeelden van zulken eenvoudigen primitieven bouw vindt men op de platen 3 en 13 Brev. Grimani (Leiden A. W. Sijthoff).

tot plavuizen verbakken klei, overhuifd door een rieten dak, waarin een opening om den rook uit te laten als er gestookt werd, anders sluitbaar met een klep; enkele spaarzaam aangebrachte licht- en luchtgaten, aanvankelijk alleen voorzien van luiken en eerst later geheel of ten deele van beglaasde vensters.¹⁾ Ziedaar in een paar trekken het bestek. Het bouw materiaal leverde, vooral door het stoken van open vuren zooals gebruikelijk was, groot gevaar voor brand en in het belang der gemeenschap komt dan ook reeds de oudste keur bepalen dat, wil de bewoner in zulke huizen vuur houden, die van binnen onbrandbaar gemaakt moeten worden, gheliemt. Maar zelfs dan nog moest, vanwege het houten geraamte, een oven of eest geheel vrij van den wand staan – wat niet noodig was bij een steenen muur.

Er waren dus ten tijde van het oudste deel van het keurboek, in de 2e helft van de 14e eeuw, wel reeds huizen met steenen muren, maar toch alleen als uitzondering, zóó zelfs dat de brandkeur deze huizen toch eigenlijk vrijwel negeert als die bepaalt: „alle huse daer men vyer in hout die zellen binnen gheliemt wezen”. De bepaling gold zoowel de primitieve zeer schamele woning, de hut van riet en leem die enkel eenige ruimte omsloot, als het later opgekomen houten huis, dat meer gerief bood en naar buiten ook meer pretensie toonde, doordat het hooger was, nu een schoorsteen en beglaasde vensters had, soms met tegelen of pannen, soms ook met leien gedekt was.

Dat de toepassing van schier uitsluitend brandbaar materiaal bij den bouw van het huis nog lang algemeen bleef, komt telkens naar voren, niet alleen uit keuren als die van 28 Juli 1431²⁾, maar ook uit de brandkeuren, zelfs nog die

1) Glas kostte in 1316 per voet 10 d. (*f* 0.22⁵). Ondanks dat kwam het toch op het einde van de 14e eeuw ook hier reeds zoo veelvuldig voor, dat het oudste keurboek in een van zijn jongste bepalingen – stel omstreeks 1400 – boete bedreigde tegen hem die met kaatsen of balslaan (teneysen = tennissen) ruiten ingooit.

2) Na den grooten brand van St. Margrietendach 1431. Tusschen Spui en Vischmarkt mocht voortaan alleen met steenen wanden en hard dak gebouwd worden; voor hoekhuizen werd deze constructie algemeen voorgeschreven. Even buiten deze zone, aan de Lamsteeg, waren in 1584 nog huizen met houten gevels.

van 1458, waarin, naast het zeer primitieve bluschgereedschap, almede bijlen en haken genoemd worden en sterke touwen van 25 vaam (150 voet), waaraan 25 of 30 man konden trekken – alles noodig om daarmee zoowel de brandende gebouwen als de belendingen om te halen, ten einde zodoende uitbreiding van het vuur te voorkomen. ¹⁾

Uit de Mei-keur van 1468, welke, helaas niet met afdoend gevolg, de verplichte vervanging van week door hard dak voorschreef, blijkt hoe ook toen nog niet alleen huizen van bakkers en brouwers rieten daken hadden, maar zelfs gebouwen als het huis van den Schout, het Groote Gasthuis – raadhuis – de Bagijnenkerk, het Sint Agnieteklooster, het Sint Jacob Gasthuis, de Sint Seveer kapel en de stads-school. Daarbij bleef, zooals b.v. blijkt uit de toevoegsels ²⁾ in het oude keurboek en de aanvullende Ordinancie van der reede (bouwverordening) van 3 Mei 1464 ³⁾, in een groot stuk der 15e eeuw het huis met steenen wanden nog uitzondering. Van Pieter Jansz. Biscop, tusschen 1461 en 1486 burgemeester-schepen, wordt dan ook gezegd dat hij o.a. was eigenaar van het „grootte steenen huis” hoek Kipstraat en Botersloot O.Z. ⁴⁾, een aanduiding die dit huis toen nog stempelt als iets niet zoo heel alledaagsch, al was het dan niet zóó uitzonderlijk als b.v. in een vroeger tijdperk het huis Hoppestein aan het Oosteinde, in 1379 bewoond door den Raad Wolfert Van Vorenbroec ⁵⁾, wellicht ook – wanneer die niet identiek is met Bulgersteyn – de woning aan het Westeinde welke in 1333 Diederica die Visscher bewoonde, en het huis aan den

1) Wie den eigenaar de schade vergoedde, zegt de Rotterdamsche keur niet; trouwens evenmin wordt eigenlijk het recht om neer te halen erkend. Elders, zooals te Brielle en te Haarlem, was dit onderwerp behoorlijk geregeld.

2) 28 Juli 1431: Item nyement tymmeren tusschen der Spoyen ende der Vyschmarct (dus tusschen Spui en Wijde Marktsteeg) dan met stenen wegen (muren) ende te decken mit harden dake.

3) Item zo wat huysen gemaect zijn met houten weegen... Maer waer 't eenen steenen muyer...

4) Mr. Bijlsma, R. Jaarboekje 1911 blz. 188.

5) Uit een onjuist citaat Reg. n°. 1584 Br. IV zou men opmaken dat in 1404 de oud-schepen Jacob van Velthusen een steenen gebouw aan de Lombardstraat bezat. Zie anders De Jonghe, Des. Batavia Domini-cana, bij A. J. J. Hoogland. Rotterd. Jaarb. 1892, blz. 179.

Middeldam dat Florens die Visscher in 1356 in leen had van de Vrouwe van Voirne. Maar het is zeer de vraag of zelfs het eerste logement van den graaf, het hiervoor bedoelde gebouw dat met diens steun zekere Pijl in 1315 had opgetrokken, wel van steen was, want in 1344 brandde dit zoo volkomen af dat het den eigenaar „te costelicken ende te vreselic” was dit weder op te bouwen.

Omtrent de kosten van het bouwen ten tijde der opkomst van de stad zouden wij zeker belangrijke inlichtingen kunnen putten uit de stedelijke rekeningen als niet helaas de oudste daarvan eerst van ongeveer een eeuw later dagteekende (1426). Wij moeten dus nu wel onze toevlucht nemen tot andere bronnen en in de eerste plaats tot de grafelijke rekeningen van Holland.¹⁾

Uit de rekening over 1316, voor zooveel die betreft den bouw van nieuwe stallen te 's Gravenhage, leeren we iets van de prijzen der materialen: de grootste hoeveelheid der gebezigde steen kostte 5 Sc. per 1000, betere steen gold 9 Sc. 6 d. per 1000, kalk 4 tot 5 Sc. 9 d. per hoed, leien werden betaald met 8 Sc. per 1000, lood kostte 6 Sc. 8 d. per 100 Pond. Het metselloon bedroeg 3 Sc. per 1000 steen, de leidekker verdiende 4 Sc. per roede, het timmerloon voor het geheele bouwwerk beliep 15 Lib.²⁾

Voor een later tijdperk kunnen wij gegevens halen uit de Rekeningen van het Henegouwsche Huis³⁾ voor zoover betrekking hebbende op den bouw van de Steen (gevangenis) en van een huis van gijzeling te Middelburg in 1342. Daarin komen o.a. de volgende posten voor:

22 sparren van 30 voet	20 S. 2 d. soc.
9 Wezelsche balken van 40 voet.	27 S. 5 d. 2 st.
600 tienvoetsche houten, per 100	4 S. 3 d. 14 miten.
155 Zutfensche planken, per stuk ⁴⁾	2 S. holl.

loon van twee mannen die per schip het hout in Dordrecht

1) Dr. Hamaker, Grafelijke rekeningen van Holland 1e deel.

2) De d. gold $2\frac{1}{2}$ ct., de sc. 30 ct., het hier bedoelde pond f 6,—.

3) Dr. H. J. Smit. II blz. 357.

4) Deze planken waren vermoedelijk van eikenhout; het beukenhout was veel goedkoper, de beukenplanken voor het leeuwenhuis van den graaf kostten in 1343 maar 2 d. het stuk.

gingen halen en binnen 8 dagen daarmede te Middelburg kwamen	5 S. 6 d.
20 vuren racters, 't stuk	7 St.
8000 steen per 1000	12 d.
loon van den leidekker, per roede	10 d.
dakpannen (decteghele) per 1000	20 d.
het leggen daarvan, per roede	3 d. 4 miten.
metselloon van beide gebouwen.	40 S. soc.
timmerloon daarvan	3 Lib. 35 S.

In doorsnede was omstreeks dezen tijd het dagloon van een leidekker 18 d. dat van een metselaar 16 d., dat van andere ambachtslieden en hulpkrachten 10 en 6 d.; het loon liep dus van 15 tot 45 cent per dag.

Maar al waren deze loonen laag en ook de materialen in onze oogen niet zoo heel duur, toch waren de kosten voor de bouwheeren uit die dagen nog zwaar genoeg en als in 1347 Daniël van Matenesse zijn burcht buiten Schiedam verbouwt, dan moet hij 15 morgen land verkoopen om de kosten daarvan te kunnen bestrijden.

Bij het ontbreken van alle overblijfselen en van authentieke teekeningen, weten wij dan van den burgerbouw in de kinderjaren van deze stad al bitter weinig en dit geldt zoowel de verkaveling van den grond als den aard en de afmetingen van het daarop gebouwde.

Wel weten wij uit de grafelijke rekening van 1317 dat toen 16 erven, hofsteden, waren uitgegeven met een jaarlijksche opbrengst van 39 Sc. 2 d., terwijl voor Delft, alléén aan het marktveld, geboekt staan 31 perceelen met een pacht van 13 Lib. (℥) 12 Sc. 5 d. Waar in deze plaats dus gemiddeld *f* 2.63 per erf wordt betaald, is dit cijfer voor Rotterdam slechts *f* 0.73, en in 1334 beloopt dit gemiddelde, naar het totaal bedrag van 4 ℥ 11 S. 2 d. voor 47 perceelen dat de Verclaringhe uit dat jaar geeft, slechts *f* 0.58¹⁾. De grafelijke rekening van 1343 spreekt over *nieuwe* hofstedehuren tot een gezamenlijk bedrag van 3 ℥ 19 Sc. 8 d, tegen 4 ℥ 11 Sc. wegens bestaande huren; wat dus duidt op een belangrijke nieuwe uitgifte van bouwterrein, vermoedelijk in

1) pond = *f* 6, schelling = 30 ct., denier = 2¹/₂ ct.

de oostelijke waterstad, in het Oost-Nieuwland, waarvan de huur, welke in 1333 voor 10 jaar was aangegaan, nu geëindigd en blijkbaar niet verlengd was. „Dat nuwelant leyt onverhuurt”, memoreert de thesaurier ten minste in 1344.

Ik wees hiervoor reeds erop dat blijkens de meermalen aangehaalde „Verclaringhe” van 1334 de erven door den Graaf uitgegeven een breedte hadden van slechts 2 en 3, bij uitzondering 4 roeden; de bovengenoemde hofstede van Pijl, het oudste grafelijk logement, was 29 voeten breed, het huis dat Michiel Willemsz in 1390 aan de Kipstraat bezat, mat 2 roeden of 24 voet, dat in de Lombardstraat, in 1376 eigendom van Dirc Martijnsz., 3 roeden of 36 voet¹⁾. Maar dit zegt nog weinig omtrent de breedte der oudste bebouwing, want deze was vrij algemeen wat wij nu zouden noemen een opene, zoodat het huis smaller was dan het erf; het huis, ook dat van den beter gesitueerde, had geen groote breedte. Brielle, waar de toestanden vermoedelijk niet zoo heel veel anders waren dan hier, stelde, zooals ik reeds opmerkte, als minimum breedte voor een huis waarin gestookt werd 10 voet = 3.10 M., wat wel gesteund zal hebben op zeker gebruik. Te oordeelen naar hetgeen in plaatsen, waar de topografische gesteldheid zich nog niet zoo volslagen wijzigde, nu nog in sommige straten gevonden wordt, mag men veronderstellen dat 3 à 4 Meter zoo ongeveer de gangbare breedte was voor de woning van den werkman en den kleinen burger.

De afmetingen van de erven aan de hoofdwegen, aanvankelijk dan alleen bestemd voor een vrijstaand gebouw van iets grooter breedte, zullen spoedig geleid hebben tot den bouw van ondiepe daglooners woningen op het achtererf, toen dit in de groeiende stad een andere beteekenis ging verkrijgen dan die van tuin, bleekveld of boomgaard. De blinde achtergevels werden daarbij gesteld langs de erfscheiding of ten hoogste zóóver daarvan verwijderd als de sloot, die de scheiding vormde, noodzakelijk maakte; wanneer er geen sloot was, dan toch zoover als vereischt werd om te voorkomen dat de drup van het dakschild op buurman's grond liep. Zoo ontstonden er sloppen en gangen met on-

1) De Roede had 12 voet van \pm 31 c.M.

diepe, blinde huisjes; alleen toegankelijk van het pad ter zijde van het vóórgewouw¹⁾, haaks op de straat, hetzij doodlopende tegen andere erven, hetzij in verbinding gebracht met soortgelijke gangen in naburige straten en soms ook, waar het pad op de erfscheiding was gelegd, aan weerszijden bebouwd.

Vóór 1464, toen de Ordinancie van der reede werd uitgevaardigd, had men met betrekking tot den aanleg van straten en stegen, evenals omtrent alles wat gerekend kan worden tot de materie der bouwpolitie tenzij het brandgevaar erbij betrokken was, een zeer groote vrijheid.

Het meer aangehaalde oudste keurboek bepaalt omtrent straataanleg alleen dat binnen de poorte geen hofsteden – erven – uitgegeven mochten worden, dat wil zeggen verkaveld en vervreemd, zonder goedvinden van het gerecht en dat zonder gelijke toestemming niemand het peil der straat mocht wijzigen „hoghen noch te laghen”, terwijl omtrent de wijze van bebouwing alleen bepaald wordt dat niemand mocht gaan buiten de rooiing van zijn twee naaste burenen en dat de luifels niet verder mochten uitsteken dan 5 voet uit de deurstijl.²⁾

Een toevoegsel in dit oude keurboek, op blz. 32 van het origineel, geeft ons dan verder eenig inzicht in de verhoudingen ten opzichte van de kosten van aanleg en onderhoud van wat nu openbare werken heeten. Die van eersten aanleg schijnen rechtstreeks door de stad betaald te zijn, althans in de stadsrekening van 1426/27 komen posten voor betreffende den aanleg van eenige wegen en bruggen, betreffende verbreding en bestrating van de Westvest tusschen de Delftsche poort en Lovesteyn, zoomede bestrating van de Oostvest tusschen Oostpoort en Paddenburch.³⁾

1) Merkwaardige voorbeelden hiervan uit lateren tijd bieden de gangen aan de westzijde van den Oppert.

2) Par. 94, 177, 176 der uitgave van Prof. Fruin.

3) Toch schijnt in lateren tijd deze bestrating ook wel aan de eigenaren gelast te zijn. Ik meen dit ten minste te moeten opmaken o.a. uit het supplement oude keurboek van 18 Maart 1471: item is gekuert bij den Schout Jan Wittensz ende by den gerechte dat *men* een straet maken sal van de heiligh gheest cameran off tot aen der Raemsloot toe tusschen dit ende paeschen *op een boet van III Sc.*

Maar als de stad om redenen van algemeen nut een nieuwen weg had aangelegd, dan was het de belendende eigenaren of hun huurders verboden daarop uit te wegen, tenzij deze, voor zoover hun land strekte, den weg buiten kosten van de stad onderhielden. Hier gold dus bij analogie de oude waterschapsregel: die medewateren wil, moet medegelden. De zorg voor het onderhoud van bruggen en wegen, gekoppeld aan die voor het brandwezen, was in 1373 door een decentralisatie, welke vooral benutte den factor van het onmiddellijk belang der burgers in elk vierendeel, voor dien tijd zeer doeltreffend geregeld. ¹⁾ De twee vertrouwensmannen der burgers van het vierendeel, de breggemeesters, sloegen de kosten van het onderhoud om over de bewoners, onder verplichting om rekening te doen aan de raadslieden, de burgemeesters van de stad, die dus het geheel overzagen. Deze regeling bleef bestaan tot 21 April 1507, toen het geheele onderhoud werd samengebracht bij de stad, welke de zorg daarvoor opdroeg aan twee bezoldigde ambtenaren – later één – die de kosten penninx penninx gelyck verhaalden op de poorters.

Al waren de voorschriften, welke in het oudste keurboek en zijn aanvullingen voorkomen, in oorsprong ongetwijfeld bepalingen van burenenrecht, toch heeft men ook erin te zien een streven om het verkeer te dienen en het algemeen aspect te bevorderen, in het bizonder dáár waar het verkeer van buiten zich samentrok: tusschen Oost-Wagenbrug en West-Wagenbrug. ²⁾

Dat streven blijkt ondubbelzinnig uit het verbod om met karren of wagens in de straten te draven, maar stellig zijn daardoor ook ingegeven bepalingen als die welke op de Hoogstraat, tusschen de twee Wagenstraten, het slachten van koebeesten verbiedt „opdat die vuylnesse opten strate niet en coomt”, of op dat deel der Hoogstraat wagens te laten overnachten „langher dan mense ladet ende ontladet”. Van ge-

1) Vergelijk mijn opstel R. Jaarb. 1928 blz. 128 e.v.

2) Vrouwen die scholden, moesten tot straf den steen dragen van de eene tot de andere dier bruggen; waaruit almede blijkt dat hier de drukte culmineerde, want naar het oude strafbegrip moest straf in ruimen kring afschrikwekkend werken.

lijken aard is het verbod van varkenshokken op de vóór-
erven, eerst blijkbaar alleen in het drukste stadsdeel, n.l. dat
tusschen de beide Nieuwlandbruggen, later algemeen. Dat
zeugen, uit hoofde van haar sekse, geheel van de straat wer-
den geweerd, ook reeds toen andere varkens daar nog, zij
het in beperkt aantal, werden toegelaten, duidt zeker ook
op dezelfde zucht om orde in de stadsstraat te brengen en
het landelijk karakter daaraan te ontnemen, opdat die beter
zou beantwoorden aan haar nieuwe bestemming. ¹⁾

Toch is het eerst de „Ordinancie van der reede” van 3 Mei
1464, de eerste bouwverordening, waaruit heel duidelijk
blijkt, dat een meer gesloten stadsbebouwing deels reeds er
is, deels straks komen zal, welke de regeling vraagt van aller-
lei kwesties van burenenrecht, kwesties nu van veel verdere
strekking dan het mogelijk geschil tusschen belenders.

Omtrent de hoogte der oudste huizen kunnen wij wel wat
afleiden uit de brandkeuren.

Volgens het oude perkamenten keurboek moesten elke
twee gewone huizen, voorzoover daarin vuur gehouden
werd, een leer hebben van XV voet, anders een van slechts
VI voet, met een haak, doch in elk geval moest elk huis,
hoog of laag, een leer hebben die boven het dak reikte, ter-
wijl het voor de enkele hoogere gebouwen voldoende werd
geacht indien elk vierendeel 4 ladders onderhield van 24
sporten. ²⁾

Een toevoeging uit het 2e kwartaal der 15e eeuw, ver-
moedelijk gevolg van den zwaren brand van 1431, bepaalde
dat voor huizen, XVI voet hoog tot den drup van het dak,
de leeren drie sporten daarboven moesten reiken.

Dit alles duidt nog op lage bebouwing als regel. De huizen
in het oudere deel der keur bedoeld, voor zoover daarin
vuur werd gehouden, zullen zeker niet meer dan 12, mis-
schien maar 10 voet gemeten hebben, indien zij boven de
wanden van den beganen grond nog een zolderborstwering
hadden. Waar deze ontbrak, zooals bijv. aan het Haagsche
huisje dat ik in het begin van mijn opstel noemde, was de

1) Verg. uitgave Prof. Fruin § 144, 106, 146, 147, 148, 149.
Supplement 18 feb. 1458 blz. 13.

2) Toevoegsel oudste keurboek blz. 63.

hoogte tot den drup van het dak niet meer dan 7 à 9 voet; maar omstreeks 1431 schijnt als een veel voorkomende hoogte der zijwanden te gelden 16 voet of \pm 4.96 M., wat doet denken aan een bouw met hoog voorhuis, opkamer en zolderborstwering of met beganen grond en hooge borstwering op den zolder.

Hoogere huizen bleven lang nog uitzondering. Zelfs de bouwverordening van 3 Mei 1464, welke voorkeur toont voor den steenen bouw, spreekt van muren „die hooch waere een rue (\pm 3.72 M.) of hoger”, en nog in een groot deel der 16e eeuw blijft de lage bouw overwegend, om eerst in de laatste decennia meer algemeen plaats te maken voor huizen met één, veelal zelfs twee verdiepingen – den zolder met de vliering achter den allengs hooger opgaanden, getrapten topgevel niet medegerekend.

De indeeling en de inwendige aankleding was in de kindsheid van de stad wel heel eenvoudig: een overgroot deel der bevolking behielp zich immers langen tijd met de enkele ruimte, gevormd door vier wanden en een dak.

Het aanbrenge van een zoldering onder dit dak beteekende een aanmerkelijke verbetering van het woningtype, niet alleen een verruiming van vloeroppervlak met 100 % maar ook een vooruitgang van hygiënischen aard, omdat de rookuitlaat, het gat in het dak, nu wel vervangen moest worden door een schoorsteen. En ook constructief. Want waar de wanden thans een zoldervloer te dragen hadden, vroegen deze een hechter samenstelling, welke echter verkregen moest worden zonder te groote belasting van den slappen bodem; men hield de draagmuren bijgevolg zoo dun mogelijk, doch versterkte die zoo noodig door het inlaten van houten stijlen.

Ook de trap naar den zolder heeft, dunkt mij, haar aandeel gehad in de evolutie van het woningtype. Toen het losse steekleertje vervangen werd door een vaste zoldertrap, zal men die, om de zolderborstwering zoo laag mogelijk te kunnen houden, in de breedte van het perceel geplaatst hebben, wat, tenzij die plaatsing in het ondiepe huisje tegen den blinden achtergevel geschiedde, van zelf geleid moet hebben tot een scheiding der benedenruimte in een vóór- en een achterhuis; het eerste voornamelijk dienend tot uitoefening

van het bedrijf, het laatste in den regel tot woonkeuken en slaapruijnte, al werd het vóórhuis soms mede tot dit doel gebezigd.

De inrichting gaf overigens in de jonge jaren dezer stad den bouwer nog weinig hoofdbreken. Noch watervoorziening, noch vuilverwijdering, noch verlichting vroegen zijn aandacht; het water werd gedistribueerd uit den hemel, direct of indirect, in het laatste geval via de haven of eenigen anderen waterloop, waarheen het, verontreinigd door het vuil dat het meevoerde, ook weer terugkeerde. Het is dan ook zeker, mèt de voorschriften tegen bedrog bij den verkoop van levensmiddelen, wel de oudste bepaling welke de keur op het stuk van hygiëne geeft¹⁾, als deze, onder bedreiging van een boete hooger dan voor vele andere overtredingen, zeer nadrukkelijk verbiedt het werpen van slachtafval of vuil in eenigen watergang binnen -of buitendijks, in de Rotte, in de haven of eenigerlei wetering; welk verbod men, toen kort na 1414 de nieuwe vesten in het Nieuwland aan de rivier gegraven waren, ook tot deze uitstrekke.²⁾

Dat deze stoffen elders evenzeer schadelijk aan de algemeene gezondheid konden zijn, voelde men niet zoo aan, want al bepaalde de keur dat als regel slachtafvallen buiten de vesten gebracht moesten worden, toch liet deze ook toe zulke zaken te gebruiken tot het vullen van kuilen of slooten op onbebouwde erven binnen de stad. Maar op stadserven mocht men geen vuilnis werpen – vermoedelijk omdat dit de overheid in de noodzakelijkheid zou brengen deze openbare vuilverzamelingen periodiek op te ruimen en van iets als een reinigingsdienst, zooals b.v. in Leiden, waar een man met een kruiwagen en een schuitje het vuil ophaalde, blijkt in het oude Rotterdam niet. Integendeel. Uit een toevoegsel in het oudste keurboek (blz. 98) mag men opmaken, dat straatreiniging een plicht der bureu was: ende nyemant en sal syn vulnes voerby des anders huys vegen maer elc sal syn vulnes in syn selfs gote uuttoen *ende elcx van syn strate doen*. Een latere bepaling, van Mei 1457, verbiedt dan faeces uit

1) Verg. Oudste keurboek zoomede keur van 4 Januari 1465 en die van 5 April 1467 (tegen de pest).

2) Toevoegsel Oud keurboek blz. 61 origineel.

stallen in open goten af te voeren; 't mocht wel met een goot *onder* de straat „up dat die straet daer schoen of blijft”.

Het *privaat* – *stille* zei men toen – vormde nog geen integreerend deel van de woning, lag in het gunstigste geval daarbuiten, maar ontbrak meestal geheel. Daarentegen vond men evenals elders ook hier privaten ten algemeene nutte, der stede stillen: zij lagen in Oost- en West-nieuwland, bezijden de lange brug over de haven, welke daaraan dan ook haar naam van Stillebrug ontleende. Met deze eigenaardigheid had zelfs de strafwetgever rekening te houden en zoo liet deze bij de keur toe, dat zij die moesten „inlegghen” – huisarrest hadden – naar buiten gingen „om hairs gevoechs te doen, sonder argelist. . . ende die afterwairt utmach die en sal voir niet utgaan, sonder argelist. Wel naëf!

Dat de keur boete bedreigde tegen hem die het kerkhof bezigde voor het doel, waartoe de stad meer eigenaardig de bovengenoemde openbare gelegenheden had ingesteld, is heel natuurlijk, maar het wijst tevens erop dat in dit opzicht nog niet in voldoende mate met de eischen van het leven was rekening gehouden.

Badkamers, door onze grootouders nog nauwelijks gekend, ontbraken natuurlijk ten eenen male. Ten minste in het huis. Want in iedere middeleeuwsche stad vond men wel badstoven, openbare badhuizen van bescheiden afmetingen, waar zij die thuis niet over vuur beschikten, evenals de vele zwervers, zich tevens konden warmen; maar het zal niet tot den *bon-ton* gerekend zijn van deze huizen gebruik te maken. De overheid weerde ze tenminste uit het centrum en nadat de nachtwacht was uitgegaan om de ronde te doen, mocht er vuur noch licht branden, terwijl de keur, niet zonder reden, gebod er „meenwiven noch bordeel” te houden.¹⁾ Deze stoven schijnen hun oorspronkelijk onschuldig karakter al spoedig te hebben afgelegd of zijn geheel verdwenen, althans bij de verdere reglementeering, na 1420, is alleen sprake van bordeelen, aan welke dan, evenals te voren aan de stoven, bepaalde stads- nu zelfs zekere straatgedeelten worden aangewezen.

1) Verg. Suppl. Keurboek 5 Sept. 1476.

Waren de bewoners van de oudste huizen in deze stad ook de eigenaars?

Het komt mij voor dat dit veelal en misschien zelfs overwegend het geval is geweest, echter toch niet in die mate dat in de toenmalige samenleving de huurder een te verwaarloozen persoonlijkheid was. Verre van dat. Het oudste keurboek spréékt niet alleen van poorters die in een huurhuis wonen (§ 5) maar regelt ook in hoofdtrekken de rechten en verplichtingen van huurder en verhuurder. Merkwaardig is in dit samenstel de bepaling, dat de huurder tot het bedrag van zijn huur aansprakelijk was voor de renten welke ten laste van den eigenaar op het huis gevestigd waren, waartegenover de wetgever wel zoo vriendelijk was den huurder het ongestoord genot van deuren, vensters en binnenbetimmering te verzekeren door deze onderdeelen niet vatbaar te verklaren voor afzonderlijke verpanding. Blijkbaar was het dus wel voorgekomen, dat een schuldeischer van den eigenaar den huurder alleen de kale romp overliet!

Wie zijn huis of erf wilde verkoopen, moest dit, indien het binnen de stadsvrijheid lag, ten overstaan van de overheid doen, daarvan „ghifte gheven voir den rechter ende voir scepenen”, die daarvan dan zeker recht hieven. De betaling der koopsom geschiedde, bij de heerschende schaarschte aan contante middelen, in den regel zoo niet geheel dan toch ten deele door vestiging of overname van een of meer renten op het verkochte.

Was een huis of erf zóó overbelast „so seer becommert mit renten off mit andren voerwaerden” dat, zooals de regel was, de jongste renteheffer het huis niet wilde overnemen met afbetaling van de schuldeischers die vóórgingen, dan kwam de beurt aan den oudere en zoo opklimmend; de crediteur die niet tot overneming bereid was, zag zijn vordering teniet gaan.

Uit deze en dergelijke, vaak minitieuze regelingen van dingen die nog niet eens een groot algemeen belang betroffen – en ik deed slechts een paar grepen – wordt toch wel duidelijk dat omstreeks 1400 hier reeds een goed geordende stedelijke samenleving werd aangetroffen.

Het geld dat de stad noodig had, hetzij – en wel voor-

namelijk – om te voldoen aan de eischen van den Graaf, hetzij om openbare en dan wel voornamelijk verdedigingswerken uit te voeren, verschaften zij zich meestal door dit op te nemen tegen lijfrente of als losrente.

Dat dit opnemen, voor zooveel het bij de burgerij geschiedde, altijd berustte op een geheel vrijwillige overeenkomst met de geldgevers is twijfelachtig; althans in de rekening over 1426/27, waar de ontvangen bedragen verantwoord worden, ¹⁾ is sprake van een eerste en tweede zetting, dus van een soort gedwongen leening, waaraan stellig de meerdere of mindere gegoedheid ten grondslag lag. Daarom is deze vermelding van rentheffers, gerangschikt naar de vierendeelen, ²⁾ ook uit een topografisch oogpunt merkwaardig.

De betaling der renten werd mogelijk gemaakt door de opbrengst van de accijnsen, een destijds zeer gangbare vorm van belastingheffing, welke echter niet rechtstreeks door de Stad geschiedde doch door pachters, aan wie zij tegen een vast bedrag het recht tot heffing jaarlijks verpachtte.

Uit de accijnsen welke hier in 1426/27 bestonden, valt al weder veel te leeren omtrent de toenmalige gesteldheid van de stad en haar bedrijvigheid. Er werden accijnsen geheven op levensbehoeften of genotmiddelen als wijn en bier, meel, visch, vleesch, laken, olie, turf, hout, honing, boter, koorn, vruchten, haring en gesmolten vet, maar ook op nijverheidsproducten aan hun bron van oorsprong: het brouwambacht, de ramen, de weedkuipen en het volhuis van de lakenindustrie, de steenovens, de zoutziederij, het mandemakersbedrijf, de scheepmakerij en de schoenmakerij waren alle accijnsplichtig. Doch bovendien werd er een accijns geheven welke doet denken aan een omzetbelasting, ten laste van de makelaars, van de meters, van het roeperambacht (opbrengst inboedelverkoopingen) van de vischmarkt (stalle- of staanplaatsengeld) en van den handel, zoowel van kooplieden als van winkeliers. Het percentage van deze laatste belasting kan niet hoog geweest zijn, want hoewel deze den

1) Br. III blz. XXIV.

2) Zie voor de aanduiding der vierendeelen mijn opstel R. Jaarb. 1928 blz. 130.

geheelen handel trof, bracht in 1425/26 de verpachting slechts 18 Lib. 18 st. op, in het volgend jaar zelfs maar 17 Lib. 12 st. dat is ongeveer evenveel als de jaarlijksche opbrengst van den accijns op gesmolten vet. Het is jammer dat deze oudste rekeningen naast de opbrengst ook niet het percentage der heffingen vermelden.

Tegen het einde van de 15e eeuw komen wij in een omgeving waarmede wij wat meer vertrouwd zijn; wij hebben dan meer papieren zekerheid en, figuurlijk gesproken, meer grond onder onze voeten.

In werkelijkheid was dit laatste echter in den omtrek van Rotterdam niet vol te houden, want bij de Enquete van 1494 klagen niet alleen de dorpen rond Delft en Gouda over verarming door het uitveenen van groote uitgestrektheden cultuurland, maar ook Hillegersberg slaakt dezelfde klacht, terwijl wel alle dorpen in verren omtrek hun economischen achteruitgang in de eerste plaats wijten aan de ellende van de oorlogen der voorafgegane jaren in welke, zooals die van Beukelsdijk jammeren en anderen met eenige variatie hen nazeggen, hun koeien genomen, hun bezittingen verwoest, hun watermolens verbrand, hun inwoners gevangen, gebrandschat en gerantsoeneerd werden. Wat 'n ellende in zoo weinig woorden!

Het tafereel door die van Rotterdam ter gelegenheid van dit onderzoek opgehangen, toont al evenmin vooruitgang, al is het goed bij de aanschouwing te bedenken dat klagen allicht eenige reductie kon brengen bij het vaststellen van den omslag welke op deze Informatie gegrond zou worden!

Telde de stad tentijde van het overlijden van Karel de Stoute, in 1477, reeds 1275 haardsteden, in 1494 was dit aantal geslonken tot 972, waarvan dan nog meer dan de helft hetzij leeg, hetzij wegens armoede der bewoners onbelastbaar was, welke cijfers zelfs ongunstig afstaken bij de buurstad Schiedam, waar ten minste van de 465 haardsteden nog 300 belast konden worden. Delft daarentegen, dat toen 3265 haardsteden had, gaf daarvan slechts 958 aan als gebruikt door arme miserabele personen en 161 als leegstaand, ging dus ver boven Rotterdam uit. Ook wat de nering

betrof. Want Delft had nog altijd 100 brouwers van de 200 die het twintig jaar vroeger telde, terwijl voor Rotterdam die cijfers ongeveer waren 16 en 25.

Met de draperie was het evenzoo gesteld: Delft had nog 13 of 14 weefgetouwen van de 70 die het weleer in bedrijf had, Rotterdam slechts 6 van de 50.

Alleen ten opzichte van de haringvaart schijnt onze stad met 11 buizen, groot en klein, van de 24 in 1477, in gunstiger conditie te zijn gebleven.

Hoe de cijfers van de vrachtvaart in 1494 waren, blijkt niet uit de Informacie, wel echter dat deze ten jare 1477 reeds vrij aanzienlijk moet geweest zijn, want de Rotterdammers wijzen als oorzaak voor de over hen gekomen armoede uitdrukkelijk op de oorlogen; en hoewel in het bijzonder op den oorlog van Rotterdam, toch ook op dien buitenslands ter zee, waarbij niet alleen hun buizen binnen de stad en daarbuiten verbrand en genomen zijn, maar ook hun „coggeschepen, barken, heuen ende andere”, terwijl zij de wateren niet mochten frequenteeren en gebruiken, zooals zij deden ten tijde van het overlijden van Hertog Karel.

Met dit laatste zal wel bedoeld zijn een tijd toen de verhouding van dien vorst tot Frankrijk minder gespannen was. Want ter uitbeelding van een gunstigen tijd konden bezwaarlijk dienen wederwaardigheden als van schipper Jacob Willemsz. die omstreeks 1470 vrijgeleide vroeg om, naar hij gewoon was, voor rekening van Rotterdamsche burgers met haring, pek en andere goederen naar het land van Somme en Seine te varen, met de bedoeling koren terug te brengen. Toen hij in 1476 een nieuwe bark daarmede beladen had, werd hem voor Calais schip en lading afgenomen. ¹⁾

En ten slotte de belastingen. Deze waren volgens getuigenis bij de enquête van 1494 zóó hoog dat – 't klinkt modern – 250 poorters naar andere plaatsen getrokken waren, wat zeker kan verklaren het groot aantal leegstaande woningen ten tijde van deze Informacie.

De volgende enquête, in 1514 ingesteld ²⁾, laat afgezien

1) Oud Memoriaal van Schepenen Gem. Archief inv. E n°. 115.

2) Uitgegeven door Mij. der Ned. Letterkunde, Leiden 1866.

dan van den gebruikelijken klaagtoon, ook aan deze eigen, wel een wat ander geluid hooren.

Er zijn nu 1137 huizen, waarvan slechts 303 door armen bewoond. Het aantal huizen is dus wel altijd nog lager dan ten jare 1477 en de Informacie zegt zelfs dat dit aantal in de laatste tien jaar eer minder dan meer is geworden, doordat de kloosters huizen aan zich hebben getrokken, maar het gehalte der bevolking schijnt beter, onder meer af te leiden uit de belangrijke toeneming van het aantal huizen in het Oostvierendeel. Want daaronder behoorde de toen nieuwe oostelijke waterstad, het Oost-Nieuwland – waar slechts 15 % der bewoners „van den heyligen geest” leefden, d.w.z. bedeed werden, welk percentage in de andere vierendeelen ongeveer 30 % beliep. De prijs der huizen was „genouch in eenen doene” gebleven.

Wat het bedrijfsleven betreft, de haringvaart wordt gezegd te zijn „de principale neringe van der stede, daer de stede bij staet”. Verder dan – het klinkt haast als het gestamel van den man uit onze dagen, die schoorvoetend en verkleinend zijn hebben en houden aan den fiscus opbiecht – een cleyne draperie ende een weynich brouwerie.

Er zijn maar 13 buizen, groot en klein, hier thuis behoorend – 8 of 10 jaar tevoren was dat 4 of 5 meer. En dan nog wel zoo wat 50 buizen van hier uitvarende die aan vreemden toebehooren – maar daarop valt niet te rekenen, omdat ze licht kunnen gaan naar Delfshaven, waar ook wel 40 schepen uitvaren! Trouwens die van Delft zouden het meeste profijt van deze schepen hebben omdat er aan boord meest Delftsch bier gedronken werd.

Er voer van Rotterdam uit slechts één koopvaarder en nog wel in 1514 voor het eerst, verder „een deel huedenaars ende schuyten die vracht gingen halen in Dordrecht en elders – dat all arm volck es”, zooals vergoelijkend wordt toegelicht.

De „cleyne” draperie, textielnijverheid zeggen we nu, die 4 of 5 jaar tevoren op haar best was, telde thans 26 of 28 drapeneerders en de „printers” komen de kleinheid nog eens onderstreepen door op hun eed te verklaren dat er 18 of 20 weefgetouwen zijn, waarvan gewoonlijk 12 of 14 in bedrijf.

Of dat vier of vijf jaar tevoren méér geweest was, wisten deze onder-eede-staande deskundigen niet te zeggen.

Wat de „weynich brouwerie” betreft, inderdaad was het getal brouwerijen nu geslonken tot op de helft: 8 of 9, tegen 15 of 18 een tiental jaren tevoren en 16 in 1494. Delft en Gouda waren de groote concurrenten.

Een andere, zeer geziene categorie van burgers, de rentiers – l’histoire se répète – ontbrak nagenoeg geheel. Het Rotterdam van die dagen kon er niet één aanwijzen die 400 R. gld. ’s jaars trok – de baljuw Willem van Reymerswale niet medegerekend, voegden de berichtgevers voorzichtiglijk eraan toe: er waren maar 2 of 3 burgers die 40 of 50 L groot ’s jaars als rente genoten.

Samenvattende de altijd toch nog schaarsche gegevens kunnen wij van het Rotterdam uit den aanvang van de 16e eeuw dit beeld dan oproepen.

Een stad van stel 7000 inwoners, met ruim 1100 huizen binnen haar versterkt gebied, voor verweg het grootste gedeelte van uiterst bescheiden voorkomen en afmetingen, zij het dan dat ze slechts een 300 tal armlastigen huisvestten; een stad waarvan de overige 800 huizen wel is waar slechts 2 of 3 renteniers herbergden en niet meer dan 8 of 9 van de toen meest geziene industrieelen, de brouwers, maar overigens een groot aantal welvarende middenstanders, haring-reeders, waterstadsnijveren en niet-armlastige gezellen; een stad welke naar het getuigenis van Jacob van Diemen, vice cureyt van St. Laurens 3500 communicanten telde, van wie de helft bijdroeg tot instandhouding van den eeredienst en wier geestelijke behoeften, behalve uit deze nieuw gebouwde hoofdkerk, verzorgd werden uit enkele kapellen en een vijftal kloosters, terwijl twee gasthuizen en een bagijnhof getuigenis aflegden van den drang naar het oefenen van barmhartigheid in breede lagen der burgerij; een stad van werkzame, eenvoudige lieden onder wie geleerden en kunstenaars slechts spaarzaam voorkwamen, al werd Erasmus hier geboren en al hadden, misschien in het voetspoor van den doktor in het kerkelijk recht, Arnoldus van Rotterdam, de paters Dominicanen uit het Rotterdamsche klooster een voortreffelijken naam, terwijl de Rotterdammer Guilielmus

Dyemenus (geb. 1508) een jurist van gezag zou worden met een „bijkans hemelsche memorie, oordeel ende verstant”.¹⁾

DE GROOTE OPBLOEI

In een der trappenhuizen van het stadhuis te Kopenhagen vindt men aan eene zijde een wandschildering welke de stad afbeeldt zooals die nog was in 1587, waarbij het middeleeuwsch karakter volkomen bewaard is, aan den tegenovergestelden wand een panorama uit 1611 dat een geheel andere stad te zien geeft, een verjongd Kopenhagen met regelmatig stedeplan in Renaissance-opbouw.

Met betrekkelijke geringe wijziging der jaartallen valt iets dergelijks hier waar te nemen. Het is wel zeker dat de stad zooals die zich aan ons voordoet in het kohier tot heffing van de 10e penning in 1553²⁾, met haar 7 molens en 1200 huizen, waarvan 374 bewoond door menschen die niets opbrachten en slechts \pm 200 huurhuizen, nog een overwegend middeleeuwsch aanzien had; toen ook nog eigen aan het oudere, veel machtiger en aanzienlijker Amsterdam dat ons wordt afgebeeld door Cornelis Anthonisz op zijn plattegrond van 1544.

Maar dan begint de groei.

Het kohier van 1561, dus ongeveer ten tijde dat Van Deventer hier zijn plattegrond teekent, noemt 11 molens en 1731 huizen, waarvan dan echter 602 bewoond door niet betalenden, waarmede het percentage van deze categorie dus stijgt van \pm 31 % tot \pm 35 % der bevolking. Deze cijfers duiden wel op een zeer belangrijke uitbreiding van de stad ook als economische eenheid en dat daaraan de niet-belastingbetaler een groot aandeel heeft, behoeft geenszins als een ongunstig verschijnsel te worden aangemerkt, want het kan verklaard worden uit de toeneming van handel en nijverheid, welke werkkrachten aantrok juist uit de kringen van de paupers.³⁾ Het aantal lakenramen was gestegen tot 110.

1) Boxhorn blz. 269.

2) R. H. B. Geschiedkundige stukken blz. 257.

3) Als zoodanig worden soms aangeduid menschen die men in beteren doen zou achten: een bakker, een molenaar, een coman, zelfs een goudsmid! Vermoedelijk gezellen.

Dan komt echter de noodlottige brand van 1563 dezen opbloei tijdelijk stuiten: een groot deel van de waterstad en van de bebouwing langs den dijk, de Hoogstraat, met daarop aansluitende straten wordt in de asch gelegd. En zoo'n brand was een ramp, waaronder de bevolking nog jarenlang gebukt ging, zoodat er buitengewone maatregelen noodig waren om haar weer te brengen tot de oude kracht – in dit geval zelfs een algemeen uitstel van betaling. Toch is het zeer de vraag of onder gewone omstandigheden de stad zoo spoedig zich niet alleen hersteld, maar zelfs tot hooger bloei opgewerkt zou hebben. De staatkundige constellatie had krachtig geholpen. ¹⁾ Na den aftocht van de Spaansche troepen, in 1572, koos Rotterdam de zijde van den Prins en waar deze, of liever de Geuzenpartij, den toegang ter zee zoowel tot Amsterdam als tot Antwerpen beheerschte, leidde dit tot ongekennde bedrijvigheid in de haven van het opkomend Rotterdam, dat zich zag aangewezen als de oorlogshaven waar de Staten hun schepen zouden uitrusten; straks als de zetel van de Admiraliteit op de Maas, welk college reeds in 1581 over een aanzienlijke werf aan het oosteinde van de Nieuwehaven beschikte, waar in 1598 ook een nieuw tuigenammunitiehuis werd opgetrokken. Met den steun van een man als Van Oldenbarnevelt, tusschen 1576 en 1586 haar pensionaris en daarna, toen hij, tot welhaast het hoogste ambt in den staat geroepen, hier was opgevolgd door zijn broeder Elias, toch altijd nog de verdediger van haar belangen, kon deze stad ten volle profijt hebben van haar bevoorrechte ligging en van de tijdsomstandigheden die haar gunstig waren.

Maar het was toch vooral de groote uittocht van Staatsgezinden uit de zuidelijke Nederlanden, uit Brabant en Vlaanderen, welke de bevolking zoo sterk deed aanwassen en zij die zich hier vestigden, brachten iets mede dat in het vooruit-willend Rotterdam van vèr strekkende beteekenis was, toen méér waard dan groote kapitalen: ondernemingsgeest en werkkraft. Het waren Zuid-Nederlanders, die de textielnijverheid hier uitbreidden en in nieuwe banen leidden, die hierheen brachten hun handel in al die uiteen-

1) Verg. mijn opstel R. Jaarb. 1928 blz. 140 e. v.

loopende artikelen, welke men samenvatte onder het begrip cruydenierye, voornamelijk betrokken uit Zuid-Europa; maar het waren ook mannen als de Vlaamsche kooplieden Pieter van der Haghe en Johan van der Veken die den stoot gaven tot de reederij en den handel op Afrika, Amerika en Oost-Indië. ¹⁾

Een en ander drong tot de groote uitbreiding in het laatste kwartaal, in het bijzonder in de laatste jaren van de 16e eeuw, waarop ik reeds wees in mijn eerste opstel, aanvankelijk vooral omvattend kleine huizen voor de vele uitgewekenen en welke uitbreiding, mèt den laten herbouw na den noodlottigen brand van 1563, nu samenwerkten om niet enkel het landelijk, maar in het algemeen het middeleeuwsch karakter van de stad grootendeels uit te wisschen. Van dit laatste slechts een zwakke afschaduwung latend in een klein deel van de landstad en in die weinige grootere bouwwerken als de St. Laurens en huizen als Engelenburch aan de Hoogstraat ²⁾, het huis naast Bulgersteyn, waar in 1488 Floris van Cralingen woonde en dat aan 't Roodezand, van 1566 tot aan zijn dood, omstreeks 1580, door Jonkheer Philips van Spangen bewoond. ³⁾ Maar zelfs het oude Gasthuis, zetel van de regeering, moest weldra plaats maken voor het fleurige Renaissance-Raadhuis, vermoedelijk ontworpen door de Stadstimmerlieden Adriaan Jansz. van Delft en Adriaan Leendertz van Noorden ⁴⁾, die echter daarbij den toren van het Gasthuis voor een deel nog in hun plan behielden. En had de staat der geldmiddelen na de voltooiing in 1606 van het in 1590 begonnen werk dit toegelaten, dan zou zeker niet zijn verworpen het voorstel van Vroedschap Willem Jansz van der Aa om den aankoop goed te keuren van het tegenover liggend huizenblok tusschen Hoogstraat en Steiger, aankoop door deze op eigen risico reeds bij voorbaat gedaan met de bedoeling dit blok te doen afbreken „om een heerlijk pleyn ende waterlucht voor het Stadshuys” te verkrijgen ⁵⁾.

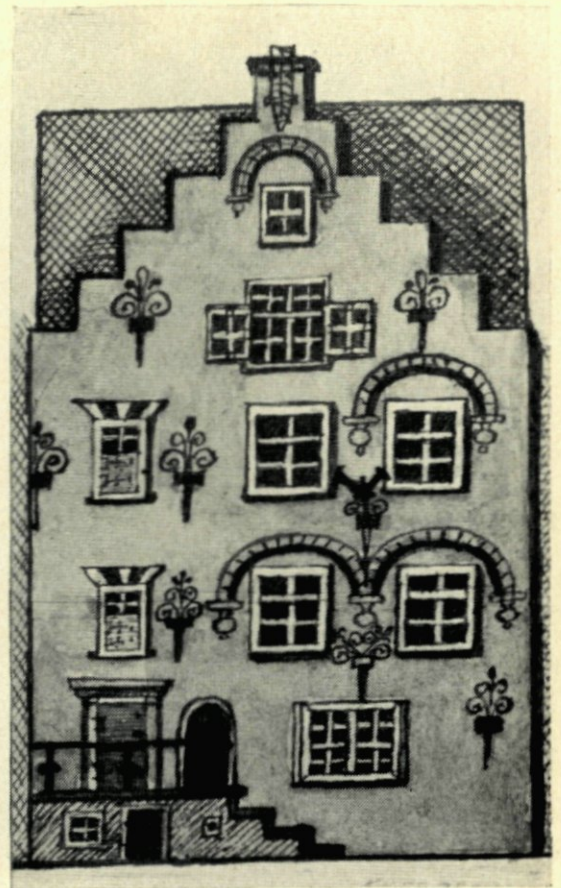
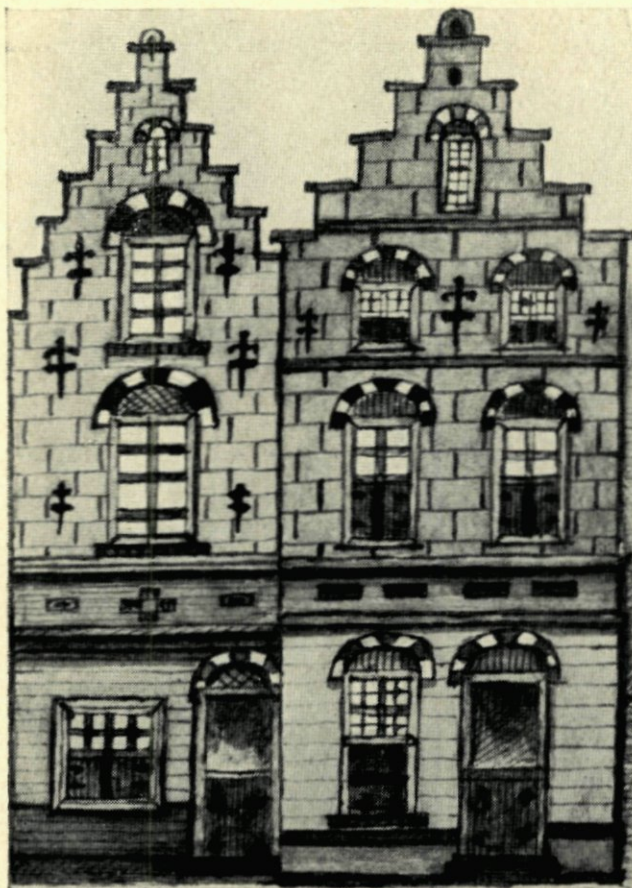
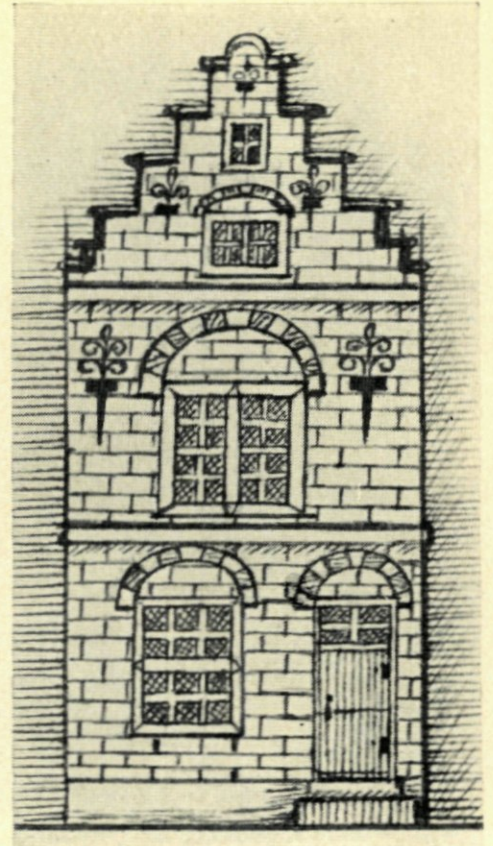
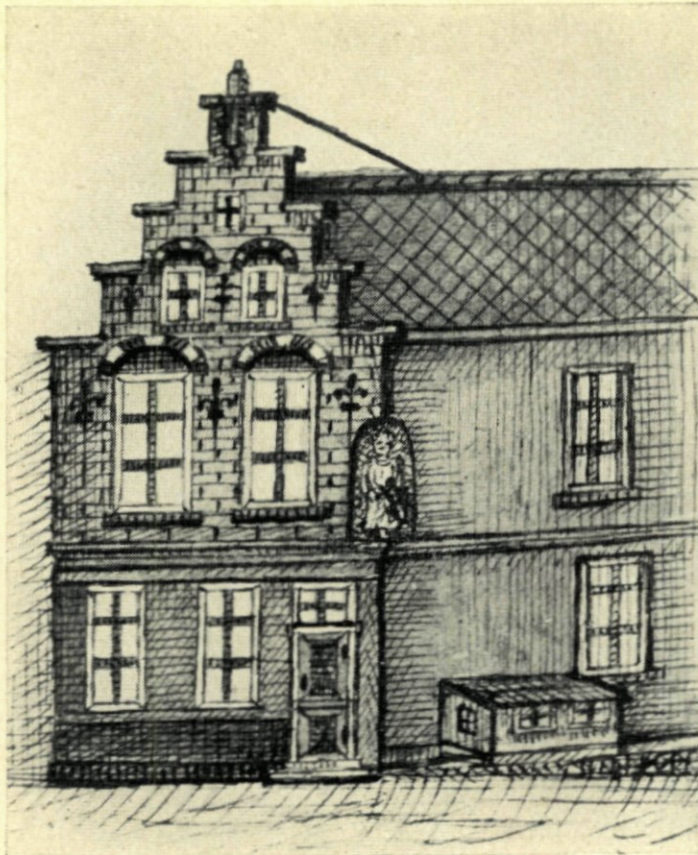
1) Verg. Bijlsma, Rotterdam's Welvaren 1550-1650.

2) Over dit huis zie Hoyneck van Papendrecht, R. Jaarb. 1916.

3) Gifteboek n°. 6 f°. 193.

4) Verg. Dr. E. Wiersum R. Jaarboekje 1930.

5) Br. II blz. 463.

19-22. ZEVENTIENDE-EEUWSCHE GEVELS. NAAR TEEKENINGEN VAN C. J. F. A. GIUDICI.

De nieuwe tijd had nieuwe eischen, nieuwe vormen.

In deze stad van opbruisend, frisch leven zocht men licht, lucht – en de nabijheid van het water. Een nieuw geslacht, veelal van elders geboortig, groeiend met deze stad doch niet geworteld in haar historie, los van tradities die het hechten konden aan wat vorige eeuwen bouwden, zal weinig aarzeling gekend hebben om op te ruimen wat niet meer paste in het raam van den nieuwen tijd, vooral waar dit niet door aanzien of kostbaarheid imponeerde of nuttig was.

Zoo kon dan ook de herbouw van de oude landstad in korten tijd voltrokken zijn en al bleef daarbij het stadsplan in hoofdzaak ook onaangetast, dit was door den laten groei van deze stad niet, althans niet over een afgerond deel, zóó uitgesproken middeleeuwsch dat daardoor het oude karakter bij den nieuwen opbouw bewaard bleef.

Waar het breede woonhuis uit de Gothiek – ik denk b.v. aan het huis van Delfland te Delft – hier niet of nagenoeg niet voorkwam en het smalle perceel regel was, kan de herbouw in de binnen-indeeling van het huis, naar mij toeschijnt, weinig verandering hebben gebracht.

In het archief van de Weeskamer te Rotterdam uit de jaren 1573 en 1597¹⁾, komen een tweetal inventarissen voor, waaruit ons de indeeling van een eenvoudig burgerhuis in een volksbuurt van de landstad en van een winkeliershuis in de waterstad, vóór den grooten ombouw welke een eeuw later zou inzetten, eenigermate duidelijk wordt.

De oudste betreft de nalatenschap van Annitge Adriaensdochter, gewoond hebbende in de Bagijnestraat, tusschen het Bagijnhof aan de oostzijde en de weduwe van Baerthout de brouwersknecht aan de westzijde. Dit huis, dat zij 6 Mei 1563 gekocht had (prot. 1741), bestond uit een woonkeuken met achterkeukentje en gang, waarboven zich een voorkamer en een achterkamer bevonden. Te oordeelen naar den inhoud waren de afmetingen van het huis bescheiden, doch niettemin zal dit toch nog gerekend moeten worden tot de middenstandswoningen, evenals de huisjes welke voorkomen op de kaart van Simon Dammasz, opgenomen bij mijn artikel in R. Jaarb. 1929, welke huisjes wel geen verdieping, maar

1) Gemeentearchief nos. 519 en 364.

toch een zolder achter den bescheiden tuitgevel hadden. ¹⁾ De eigenlijke arbeiderswoning was het rijenhuisje met één raam naast de deur, zonder tuitgevel doch met een doorgaande kap over heel de rij.

De andere inventaris, van 1597, door mij hierboven aangehaald, beschrijft den boedel van den brandewijnverkooper Paulus Jansz. Speldemaker, wiens huis op het Hoofd bij de Mosseltrap stond. In het voorhuis was de zaak, waar toonbanken, glazen, trechters en vaten brandewijn werden gevonden, voor zooveel deze laatsten niet in den kelder lagen. Achter de zaak was de woonkeuken – vóórkeuken heet het in de beschrijving – waar tevens geslapen werd, daarachter waarschijnlijk de bijkeuken. Verder is er sprake van het hangende kamertje, dat ook slaapgerei bevatte, waarmee wel zal bedoeld zijn een in het hooge voorhuis langs een der zijwanden uitgebouwd vertrekje, opkamer of zeet, licht ontvangende door het gedeelte van de hooge glazen pui dat boven den luifel uitstak. Dan wordt er genoemd een voorkamer, welke boven het voorhuis zal gelegen hebben, met twee ramen aan de straat, verder een tweede kamer welke ik op dezelfde verdieping achter zoek en een derde kamer, waarvan de inhoud doet vermoeden dat die op de zolderverdieping lag, denkelijk dan met één raam in den topgevel.

Wij hebben hier te doen met het smalle en betrekkelijk hooge huis, meer compact dan b.v. het huis voor den gezeten burger zooals het omstreeks denzelfden tijd gevonden werd te Franeker ²⁾ dat trouwens volgens den plattegrond van Van Deventer ook ruimer van stadsplan was.

Toch zullen indeeling en bewoning dáár niet zooveel anders geweest zijn dan hier.

Uit de Franeker inventarissen zien wij dat zelfs in de

1) Op een gravure uit de 2e helft der 18e eeuw, welke het Pesthuis aan de Hoogstraat afbeeldt (R. I. 890) komt zulk een huisje nog voor, met een laars als uithangteeken, wat duidt op het verblijf van een mr. schoenmaker. In Jan van der Heyden's Beschrijving der slangbrandspuiten, 13e figuur, zijn twee dergelijke huisjes uit een vroegere periode afgebeeld; de tuitgevel is daar nog van hout.

2) Hallema, Inventarissen van Franeker burgers en boeren omstreeks 1530. Bijdragen Hist. Genootschap 46e deel blz. 57.

deftige behuizing der gezeten burgerij de keuken tevens is de slaappleats van het personeel, waartoe bedsteden of slaappleats aanwezig zijn die men, dan aangeduid als „coetz”, ook aantreft voor de familie in de achterkamer, terwijl het voorhuis de ruimte is waar gewoond wordt. Daar vond men ook het tresoir of contoïr, eerst enkel een kist of kast ter opberging van dingen waaraan men meer dan gewone waarde toekende, ook geschriften, later een met dat doel afgescheiden vertrekje in of bij het voorhuis, met denzelfden naam aangeduid – het kantoor.

Om het uiterlijk aanzien van de stad in de 16e eeuw ons goed te kunnen voorstellen, missen wij den steun van een zoo voortreffelijken en betrouwbaren gids als Amsterdam bezit in Cornelis Antonisz, wiens vogelvlucht plattegrond van 1536 en houtsnede van 1544 ons in staat stellen het geheel duidelijk te overzien. Voor enkele openbare gebouwen kunnen wij ons behelpen met de vage krabbeltjes van Van Deventer of Potter, die ten minste naar de natuur geschetst schijnen, maar noch de plattegrond in de verzamelwerken van Guicciardini of Braun en Hogenbergh, noch zelfs de plattegrond van Haestens uit 1599 maken den indruk een getrouwe weergave te zijn van den aanblik dien Rotterdam toen bood.

Moryson, een Engelsch reiziger die in 1592/93 ons land bezocht en beschreef¹⁾, ondanks zijn fouten een scherp opmerker, zag in Rotterdam, behalve een haven vol schepen, veel mooie huizen; in het bijzonder trof hem de Hoogstraat. Maar overigens geven ook de reisbeschrijvingen voor dezen tijd nog niet veel houvast.

In de 17e eeuw wordt dit anders. De Venetiaansche brieven, uitgegeven door Prof. Blok²⁾, laten ook over deze stad menschen aan het woord komen, alleszins tot oordeelen bevoegd: agenten en gezanten van de Venetiaansche Republiek of hun secretarissen.

Picho Nico (1608) noemt Rotterdam een mooie en goed

1) J. N. Jacobsen Jensen, Bijdragen en mededeelingen Historisch Genootschap deel XXXIX.

2) Rijks geschiedkundige publicaties n°. 7.

bevolkte stad, waarin hem in het bijzonder opvalt het aantal grachten dat er door loopt, met kaden als in Venetië; een stad, bewoond door kooplieden en menschen die niet letten op ijdelheden, maar op hun eigen zaken – een eigenschap die misschien, bijna een eeuw later, aan een ander Venetiaansch gezantschap nog aanleiding gaf om te verklaren dat deze stad „in alle opzichten ver verwijderd van beschaafden omgang” was; maar dit gezantschap verkeerde in geprikkelde stemming en scheen alleen gezanten de verlangde mate van beschaving deelachtig te wanen.

Vast staat dat in de eerste helft van de 17e eeuw, door Marc Antonio in 1611, door Pietro Contarini in 1617, door Antonio Donato in 1618, door Giorgio Giorgi in 1626 evenals door den Franschman de la Serre als hij de ontvangst van Maria de Medicis beschrijft in 1638, de stad als zoodanig mooi wordt gevonden en de haven geroemd.

En als wij met aandacht beschouwen den eersten betrouwbaren plattegrond, welke na Van Deventer van Rotterdam werd gemaakt, dien van Balthasar Florisz. van Berckenrode uit 1626, dan kunnen wij ons het oordeel van deze buitenlanders begrijpen. Amsterdam had wel juist in uitvoering het plan voor zijn onvergelykelijke grachten en bood in de bestaande stad een mooi staal van stedebouw, maar de breedte, uit de machtige rivier hier diep de stad ingaande havens, waar de zwierige tuigage der zeeschepen met de boomen op de bevolkte kaden en de topgevels van de huizen er langs één beeld van leven en bewogenheid schiepen, gaven aan Rotterdam toch wel iets heel eigens. En al gold dit in het bijzonder de waterstad, ook het beeld van de landstad had veel aantrekkelijks, zeker niet het minst in de binnengrachten als Delftschevaart, Botersloot en Rotte; welke laatste Sorgh kon inspireeren voor zijn Rotterdamsche Vischvrouw, waarbij de bogen van de Lombardsche brug, in het oosten opgesloten door een paar vooruitgeschoven huizen aan de Meent, hem een buitengewoon gelukkigen achtergrond gaven.¹⁾

Van de bebouwing kon Boxhorn in zijn in 1632 ver-

1) Museum te Dresden; reproductie in Gedenkboek Rotterdam 1328–1928. Ten onrechte heeft men in dit schilderij de Zeevischmarkt met de Leuvehaven willen zien.

schenen boek, zonder vrees voor tegenspraak bij zijn lezers en zonder overdrijving getuigen: de huysingen, soo publycke als besondere, sijn seer schoon.

Merkwaardig voor onze kennis van het stadsbeeld tegen het einde van het eerste kwartaal der 17e eeuw is ook de plattegrond door Franchoys Huys in 1623 uitgegeven; en dat wel niet zoo zeer om den eigenlijken plattegrond, die èn wat betrouwbaarheid èn wat uitvoering betreft, achterblijft bij den drie jaar later uitgekomene van Van Berckenrode, maar meer om de bijgevoegde beschrijving, afkomstig van den Stadstimmerman Dirck Davidsz, neef van den Vroedschap-historicus Versyden.

In het toenmalig Rotterdam, dat \pm 4300 woonhuizen telde met ruw geschat 26000 inwoners, waren alle straten en kaden geplaveid „seer schoon ende zeyndelyck zonder mis-
hoopen ofte vuyligheydt, want daer de heele weecke deur zes stadtskarren rijden deur alle straten om alle vuyligheyd op te nemen”. Er was een weeshuis voor 250 kinderen, een gasthuis voor 200 zieken, een oude mannen- en een oude vrouwenhuis, eindelijk nog een pesthuis, wat alles natuurlijk alleen mogelijk is in een stad welker middelen toelaten het onderhoud te bekostigen. Het Rotterdam van 1623 was dan ook welvarend. De brouwerij, altijd nog een betrouwbare welvaartmeter, werd uitgeoefend in 30 bedrijven, de eigen handel culmineerde in het belangrijk plaatselijk bedrijf van de Oost-Indische compagnie, de Admiraliteit met haar geschutgieterij en haar werven stond aan den top der nijverheid, en de haven, met haar kranen en wippen om te laden en te lossen en haar ruime kaden met kloeke pakhuizen, ontving naast de van ouds gekende haringschepen, nu de meest verscheiden vaartuigen: Straat- en Oostindievaarders, Westindië en Groenlandvaarders, vrachtschepen uit de Wester-, de Noorder- en de Oostervaart.

Wanneer Dirck Davidsz dit alles vertelt, dan is het merkbaar dat ook hij is gegrepen door de machtige opleving van deze geuzenstad en in haar krachtigen opbloei te boven komt den weemoed welke geklonken heeft in den aanhef van zijn beschrijving. De stad, zoo zegt hij in zijn eenvoudige taal, was binnen een menschenleeftijd maar klein geweest,

maar had een groote kerk en een schoon en groot klooster van St. Dominicus, dat in 1563 verbrand was, en nog een schoon gebouw dat men 't Zusterhuis noemde, dat nog bestaat en nu gebruikt wordt tot een kerk (v.m. Prinsenkerk) en voor een deel als Prinsenhof, waar nu het College en de Raden van de Admiraliteit dagelijks vergadert. . .

Dirck Davidsz leidde later den afbouw van den St. Laurenstoren, vermoedelijk naar teekeningen van zijn vader. ¹⁾

De toenemende welvaart in de 17e eeuw liet natuurlijk niet na invloed te oefenen op de woonzeden en dus ook op de indeeling van het huis, dat de eenvoud van de pionierswoning ging verliezen en noodwendig zoo niet breeder dan toch hooger moest herbouwd worden om de verlangde meerdere ruimte te kunnen geven. In de breedte, gebonden door de oorspronkelijke verkaveling, kon men uitzetting alleen verkrijgen door bijtrekking van wat oorspronkelijk een open gang naast het vrijstaande huis was, of door samenvoeging van twee of meer smalle perceeltjes. In de hoogte echter werd men door niets beperkt dan door een zeker gebruik en dit bracht mede dat het getal van twee woonverdiepingen boven den beganen grond zelden overschreden, maar tegen het einde van de eeuw dan ook regel werd. Een vergelijking van den plattegrond van Van Berckenrode uit 1626 met dien van De Vou uit 1694 kan dit duidelijk maken.

Dat het huis ruimer wordt blijkt ook – om nog eens tot een reeds aangeboorde bron terug te keeren – uit de boedelinventarissen.

De inventaris, welken notaris Delphius den 18 Febr. 1637 opmaakte ten sterfhuize van Jasper Jansz. Bontenbal, aan het Oosteinde, vermeldt een voorhuis, een zijkamertje maar ook een zijzaaltje; het huis van Mr. Isaak Honcken, wiens boedel in datzelfde jaar werd geïntariseerd, heeft behalve binnenkamers aan een vóór- en een achtergang, ook een salet. Uit de beschrijving 17 Feb. 1662 door evengenoemden notaris opgemaakt in de nalatenschap van Adriaan van der Tock, boekhouder van de O. I. Compagnie die, als bediende bij Van der Veken zijn loopbaan begonnen, sedert 1623 in het Oost-Indisch huis aan de Wijnstraat woonde,

1) Verg. R. Straatnamen blz. 261.

blijkt ons iets van het voornamelijk karakter van dit verblijf: behalve de Bewindhebberskamer, bodekamer en kantoren, vindt men er een oost- en een westvoorkamer. Van een deftig particulier huis in de landstad spreekt de inventaris 6 Maart 1669 opgemaakt ten sterfhuize van Catarina Swanevelt, de weduwe van den koopman Mr. Theophile Bimham, aan de Botersloot, dat behalve een aantal andere kamers en dienstruimten een groote zaal bevatte, een „gouden” voorkamer, een zij-salet en een groot salet. ¹⁾

Maar beter nog dan door de lezing van deze inventarissen kunnen wij ons van dit alles een juist denkbeeld vormen door bestudeering van de voortreffelijke doorsnede en de vaak uitvoerige beschrijvingen in het brandspuitenboek van Van der Heyde. Al teekent deze kunstzinnige uitvinder-opzichter der Amsterdamsche blusmiddelen ook Amsterdamsche huizen, het verschil met het Rotterdamsche huis uit dien tijd, ten minste met dat van den gezeten burger, is niet zóó groot dat het ons op een dwaalspoor zal brengen. Een ding mist men echter hier n.l. het Amsterdamsche onderhuis, den Amsterdamschen kelder. Voor de waterstad is dit gereedelijk te verklaren uit de vrees voor periodiek optredende overstromingen, maar ook in de binnenstad, waar deze vrees niet behoefde te bestaan, is de woonkelder, welke in Amsterdam tot diep in de 19e eeuw veelvuldig voorkwam, zoo goed als onbekend gebleven.

De plattegrond van het huis, zelfs van dat bewoond door den vermogenden burger, bleef weinig ingewikkeld, was even duidelijk als het stadsplan, bood een afspiegeling van den nuchteren, practischen geest van den toongevenden Nederlander uit de 17e eeuw, die echter, zooals Prof. Sluyterman terecht opmerkt, daarbij aan de behagelijkheid en goeden smaak van zijn dagelijksche omgeving alle recht liet wedervaren. ²⁾

1) Het werd met den bijgelegen tuin aangekocht door Jacob Lois ten dienste van zijn modern textielbedrijf. Dit zou ook in onze dagen gebeurd kunnen zijn!

Verg. W. J. L. Poelmans, Rotterdamsch Jaarboekje 1921.

2) K. Sluyterman. Huisraad en binnenhuis in Nederland in vroegere eeuwen, blz. 75.

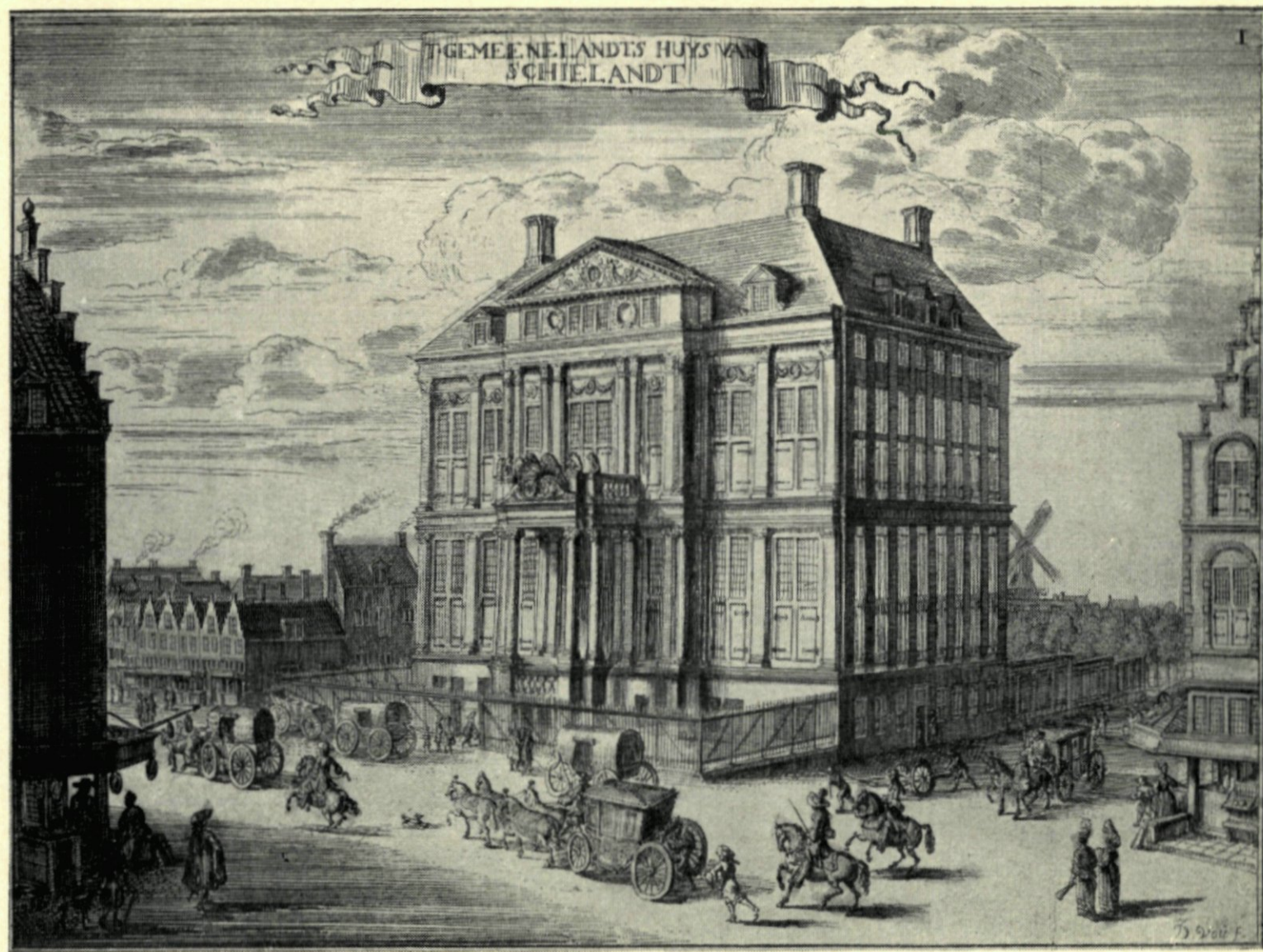
Inderdaad was zekere nuchterheid niet te ontkennen, zelfs in wat de vooraanstaande burger liet bouwen, die dit uit onbekrompen beurs doen kon. Een voorbeeld daarvan levert het ruime, maar sober gehouden huis aan de Hoogstraat N.Z. (tusschen Hoofdsteege en Goudschewagenstaat¹⁾ in 1624 door Schieland betrokken als Gemeenlandshuis, doch in het begin der 17e eeuw gebouwd voor den oud-Mechelaar Johan van der Veken, toen een van de rijkste Rotterdammers. Een man die overigens het geld, in zijn handelsondernemingen gewonnen, toch ook wel durfde uitgeven, getuigen de feiten dat hij in 1609 hier aan de Frankenstraat een weduwen-hofje stichtte en in 1612, Ambachtsheer van Capelle geworden, daar het vervallen slot geheel nieuw opbouwde „met een seer schoon huys in 't midden met eenen toorn boven uitzierende over het geheele omgelegene lant”, zooals Lois verklaart.²⁾

Toch was het tijdvak niet zóó nuchter of men gaf in 1622 aan Erasmus, den grooten geleerde van wereldnaam wiens arbeid echter voor deze stad geen tastbaar nut had opgeleverd, in plaats van het eenvoudige steenen, het mooie metalen beeld door Hendrik de Keyzer geboetseerd. Recht tegenover de herberg „de dubbele witte sleutels”, waar in 1597 gerijpt was het stoute plan van den waard Olivier van Noort tot oprichting van de Magellaensche Compagnie; mislukking uit commercieel, maar een triomf uit meer algemeen oogpunt beschouwd. Toen Van Noort na drie jaar omzwerrens in 1601 terug kwam, was het kapitaal verloren en de feestelijke „onthalinghe”, die hem niettemin hier te beurt viel, kon enkel gelden het feit dat een Rotterdammer, de eerste Nederlander, de reis om den aardbol had volbracht!³⁾

1) R. I. suppl. XXIII n°. 20a, afgedrukt in Rotterdamsche Straatnamen naast blz. 208.

2) Hij legateerde de heerlijkheden Capelle en Nieuwerkerk, met het huis te Capelle c.a. en de meubelen welke daarin waren voor 20.000 Ponden Vlaams, waarop haar deel werd geraamd, aan zijn dochter Barbara huisvrouw van Johan Baptista 't Kindt (N. Alting Mees, mededeelingen uit protocol Jacob Symonsz. R. Jaarb. 1913).

3) Verg. Bijlsma, Rotterdam's Welvaren blz. 66.

23. GEMEENLANDSHUIS VAN SCHIELAND MET OMGEVING.
17E-EEUWSCH STADSBEELD.

DE OMBOUW IN DE 18e EEUW

Niet eene straat schier of men stoot
De oude huizen neere
En timmert nieuwe weere.

Aldus de poëet die in 1724 bij H. van Bezooeyen een weinig dichtertlijk lofdicht liet verschijnen op de „uitbreiding van de vernieuwde koopstad Rotterdam”.

Eigenlijk dagteekende deze drang tot vernieuwing van veel vroeger, was reeds opgekomen laat in de tweede helft der 17e eeuw. Maar toen had die zich nog voornamelijk geuit in den aan- of herbouw, naar een ruimer, rijker plan, van openbare gebouwen, welke een verheugenis en een trots werden voor de haar stad nog liefhebbende burgerij; die dan ook niet naliet in den magistraal opgezetten plattegrond van De Vou (1694), door Romeyn de Hooghe prachtig uitgevoerd, daaraan uitdrukking te geven jegens tijdgenoot en nageslacht.

Het welhaast vorstelijk verblijf dat het Hoogheemraadschap van Schieland zich in 1662 liet bouwen naar de plannen van Pieter Post, den begaafden medewerker van Van Campen aan het Amsterdamsche stadhuis, het in zijn gevelarchitectuur met het eerste wedijverend gebouw in hetzelfde jaar door de stad aan de Nieuwemarkt als waag gesticht, het deftige Admiraliteitshuis dat in 1644 was verrezen op de plaats van de eerste Beurs aan de Spaansche kade, ter zijde van den Haringvliet, en de prachtige poorten, tusschen 1662 en 1666 aan de rivierzijde gebouwd ¹⁾, getuigden zoowel van nieuw streven in de bouwkunst als van gretig steunen daarvan door de overheid bij haar zucht om het oude te vernieuwen, ruimer, grootscher. Met de 18e eeuw was deze geest van vernieuwing ook over de toongevende burgers vaardig geworden, om straks door te werken in de breede lagen der meer eenvoudigen. Men sloopte, geheel of ten deele, en herbouwde naar den smaak van den tijd, waarbij de overheid nu leiding gaf door dwingende voorschriften, deels van bouwtechnischen aard, anderdeels ter bescherming van wat zij toen als stedschoon zag. ²⁾

1) Verg. mijn opstel R. Jaarboekje 1930.

2) Ordonnantie 11 Juni 1708 betreffende bebouwing Haringvliet z.z. Ord. van 30 April 1716, 13 Oct. 1719, 9 Mei 1724 tegen de luifels, Ord. op de gebouwen van 19 April 1719.

De oude huizen die de poëet uit 1724 met opgetogenheid zag „neerstooten”, waren de vaak wel sobere, maar meest toch pittige van de pioniers, met trapgevels en kruiskozijnen, nu plaats makende voor de meer deftige met spaarzaam aangebracht, lang niet onverdienstelijk beeldhouwwerk; éérst late navolgingen van Vingboon's classicisme, dan Holland-sche uitingen van de Lodewijkstijlen. Huizen zònder belemmerende luifels, uithangborden en regenbakken, weldra ook zonder topgevels, recht afgedekt door kroonlijsten, zwaar van kunstig gestoken ornament – maar vooral, als eisch van den nieuwen tijd, met voor toen gróóte ruiten, gevat in schuiframen. Huizen, zooals de te vroeg gestorven architect Jacs. van Gils ¹⁾ indertijd die karakteriseerde in hun werking langs onze havens „één in massa, hoe betrekkelijk gering aan afwisseling, maar toch hoe deftig, hoe statig zonder een-tonigheid”.

Wat vooral opvalt is inderdaad de voorname rust door goede verhoudingen; en dat niet alleen bij de woonhuizen, maar schier bij elk bouwwerk, zooals de kloeke ophaalbruggen en de rijzige korenmolens in onze steden nog lang hebben getuigd. Het inwendige der huizen deed voor het uiterlijk niet onder, treft ons vaak door een niet verwachten rijkdom van wèlverzorgde details aan trappenhuis, schoorsteenmantel en plafond. ²⁾

Rust van Onrust, zoo had de eigenaar van een der mooiste buitenplaatsen aan de Rotte dit bezit gedoopt, maar met evenveel recht zouden wij in diezelfde woorden kunnen samenvatten de karakterestiek van het achttiende-eeuwsche Rotterdam, sprekend in het herboren stadsbeeld, waaruit het tintelend-persoonlijke ging verdwijnen.

En al zou men onze voorvaderen uit de 18e eeuw hoogelijk onrecht aandoen door te meenen dat zij niet veel beter waren dan deftige slappelingen, terend op het fortuin en den roem van hun groote voorgangers, toch mag gezegd worden, lettende op den harden en meer persoonlijken strijd welken

1) Dr. E. Wiersum en Jac. van Gils, Oude huizen van Rotterdam.

2) Verg. o.a. Peters, De Ned. Stedenbouw II blz. 474; A. Hoyneck van Papendrecht, Houtsnijwerk in het Museum van Oudheden te Rotterdam, 1928.

24 „GEZIGT VAN DE GELDERSE KAAJ VAN HET MIDDEN DER DRAAIBRUG AF”.
18E-EEUWSCH STADSBEELD.

dezen gevoerd hadden, eerst om zich te handhaven, daarna om te komen tot rijkdom, macht en aanzien, dat de achttiende eeuw in ruste genoot van wat vorige geslachten in onrust verworven of in genialen scheppingsdrang gegeven hadden.

En genieten gelijk zij deed, in het leven van alledag, is zeker ook een kunst. ¹⁾

Bij de geestesgesteldheid van den toenmaligen Hollander paste voortreffelijk de rustige, vlakke gevel van de Lodewijkstijlen, zooals die bij den herbouw langs onze havens en in onze hoofdstraten veelvuldig toepassing vond; waarbij de ingang, soms met de daarboven gelegen ramen, het hoofdmoment van versiering vormde, bescheiden aanduiding van wat daarbinnen den bewoner omringde aan smaakvol werk van beeldhouwer, schilder en schrijnwerker.

Een vroeg voorbeeld van herbouw, dat naar mij voorkomt nog den invloed van Vingboon's werk verraadt, levert het – voor een deel in den oorspronkelijken staat – nog bestaande huis London aan de Nieuwehaven, tegenover het in 1612 ingestelde Londensche veer. De geschiedenis van dit huis en zijn belendingen is bovendien merkwaardig, omdat zij een beeld geeft van de opschuiving zooals die ook langs de havens heeft plaats gehad sedert er de eerste nietige huisjes gebouwd werden, waarvan bij mijn opstel in het R. Jaarboekje van 1929 een afbeelding voorkomt.

De oudste bebouwing hier aan de noordzijde van de Nieuwehaven maakte deel uit van de achtergelegen werven in den Houttuin, was gezocht bij de menschen van de waterkant: nog in 1611 verkocht de sloopstimmerman Jan Gerritsz., wiens buurman de zeilmaker Klaas Fransz. was, een huis aan zijn zwager schipper Eland Jansz., echter in het volgend jaar zijn achterliggende loods met erf aan den Houttuin aan Willem Wz. Nobel en Willem Hendrik Rammelman, die daar de groote brouwerij de Roode Zon stichtten, later de Bril genaamd. Maar tegen het einde van de eeuw

1) Het leven in het huis van den deftigen burger, dat van diens ega in de kraamkamer met alcoof incluis, wordt heel aardig uitgebeeld in de Poppenhuizen uit de 18e eeuw, vervaardigd, uitgebreid en onderhouden met de zorgvuldige liefde van den verzamelaar.

Verg. Mr. Gallois, Van een oud Poppenhuis, Mededeelingen Dienst K. en W. 's Gravenhage.

zijn de huizen welke de oudste bebouwing vervingen, de huizen van schipper Eland Jansz. en diens buurman den zeilmaker, in handen van Burgemeester Johan Steenlack, die in 1683 dit laatste afbrak om op de vrijgekomen plek, met bijtrekking van de naastgelegen open gang, voor eigen bewoning het kapitale woonhuis te stichten, nu in geheel vervormden staat bekend als n°. 135. In 1697 doet Steenlack dan hetzelfde met het huis van schipper Jansz, dat sedert deze het verliet onder meer aan een wijnverlater, een capiteyn te water, een notaris en een wijnkooper tot woonverblijf had gediend. Steenlack herbouwde het pand blijkbaar op speculatie, zonder dat echter de bouw er onder leed, overbouwde daarbij de ook hier naast het oude huis liggende gang, het Wagtersteegje, dat bajonetvormig naar den Houttuin liep en zijn naam ontleende aan het daar staande huis „de Wagter”.

Steenlack, die het oude huis voor *f* 9000 gekocht en daarvan *f* 2000 contant betaald had, verkocht in 1699 het nieuwgebouwde voor *f* 18.500 aan den deftigen Michiel Oudaen, die in 1739, na den dood van zijn westelijken buurman, den zeilmaker Heemskerck, voor *f* 15.000 ook diens huis had aangekocht, waarvan toen het benedenhuis verhuurd was voor *f* 340 per jaar. Beide huizen werden in 1767 door de executeuren van Oudaen en diens vrouw Agatha Viruly voor *f* 42.800 verkocht aan den Med. Doctor Muys uit den Houttuin.

Dit is de korte geschiedenis van deze huizen in het tijdvak dat ons bezig houdt. En wat hier aan de Nieuwehaven plaats vond, geschiedde overal langs de havens, alleen met wijziging van details.¹⁾

In plaats van het eenvoudige huis aan de Boompjes, eenvoudig al waren er ook kamers met goudleer behangen, dat Mesdach in 1685 voor *f* 14.000 verkocht, liet zekere Riemersma de aanzienlijke behuizing bouwen, nu Boompjes 40, met tuin en koepel aan de achtergelegen Scheepmakershaven, in 1794 voor *f* 40.000 overgegaan aan Bartold Suermond.

Het huis dat Cornelis de Jonge van Ellemeet in 1705

1) Wat hier volgt is ten deele ontleend aan Dr. E. Wiersum, Oude Huizen van Rotterdam.

25. VOORMALIG LUTHERSCH LIDMATENHUIS AAN DE
NIEUWEHAVEN 59.

kocht, brak hij af om in de plaats daarvan naar de plannen van Van der Werff, straks bouwmeester van de nieuwe beurs, het indrukwekkend woonhuis te laten bouwen waarin sedert 1870 de Rotterdamsche Bank een onderkomen vond.

Aan de Leuvehaven koopt in 1739 H. van Casteel het huis „het Wyntonnetje” met twee huizen daarachter aan den Schiedamschendijk (n°. 194) te zamen voor *f* 8150, blijkbaar dus de primitieve bebouwing zooals b.v. de metselaar Jacob Mathijsz en de timmerman Pieter Cornelisz Jonckman daar op speculatie gesticht hadden. Als Van Casteel in 1788 sterft, bestaat het bezit uit een kapitaal heerenhuis met pakhuizen en zolders dat *f* 37.665 opbrengt.

Aan den Haringvliet koopt Mr. Ewout Blanckert, Raad en Vroedschap, in 1670 voor *f* 3275 een pakhuys; als hij sterft verkoopen zijn erven in 1700 het woonhuis waaronder twee pakhuizen, dat hij in de plaats van het gekochte optrok, voor *f* 26.325.

Van der Werff bouwt er in het begin van de 18e eeuw twee kapitale huizen wijk M nos. 34 en 36 waarvan de gevels naar Van Reyn verzekert met „beelden en lofwerk versierd” zijn, en een speciale verordening van 11 Juni 1708 waarborgt den bewoners aan deze zijde van den Haringvliet het onbelemmerd uitzicht over de rivier.

Aan de Wijnhaven wordt, ter vervanging van den eersten bouw, in 1684 het nog bestaande huis n°. 151 gebouwd, met het bekende wijsgeerige opschrift, waaraan de gezusters, die het in de 19e eeuw langen tijd bewoonden, haar bijnaam „de oordeeltjes” ontleenden.

En niet alleen langs de havens werd dit proces voltrokken – ook in de binnenstad: het huis dat zekere Van Diert reeds bezat aan den Oppert, mèt dat wat hij kocht van den schilder de Colonia, werden in de eerste helft van de 18e eeuw tot één kapitaal heerenhuis herbouwd, nu kortgeleden ten behoeve van de Meent-doorbraak gesloopt.

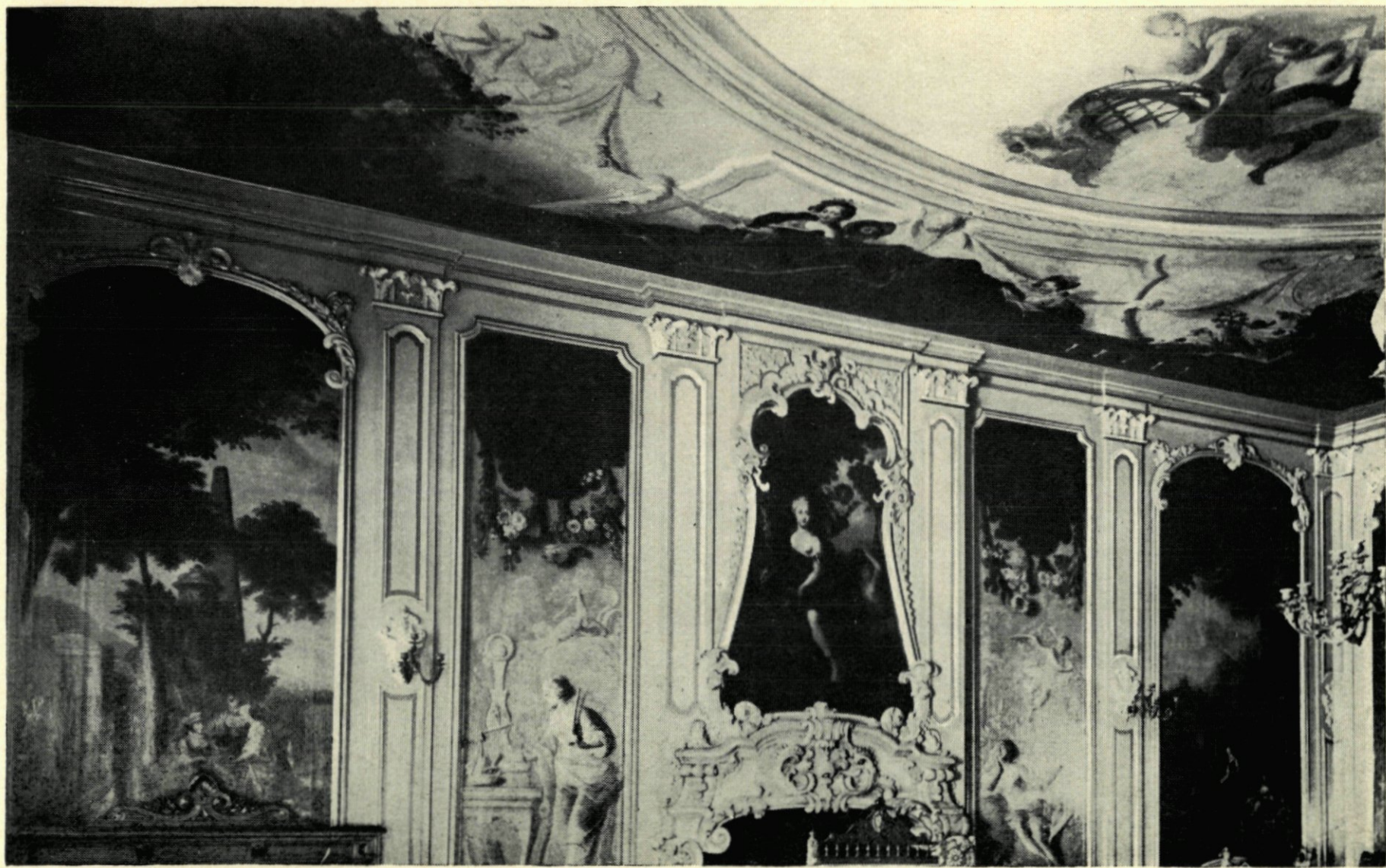
Maar waar moet ik eindigen? Wat ik hier opnoemde is voldoende om een denkbeeld te geven van den aard van dien massalen ombouw welke, in de tweede helft van de 17e eeuw ingezet, in de 18e eeuw culmineerde en daarmee op het vernieuwde Rotterdam, waarvan het hiervoor geciteerde lof-

dicht gewaagt, zeer kenmerkend den stempel van deze eeuw heeft gedrukt. Er was een stad gekomen door den Markies de Courtanvaux in 1767, zij het dan met eenige hoffelijke overdrijving, *un vrai byoux* genoemd, door den Venetiaanschen gezant Imberti, toen hij in 1772 van Londen hierheen reisde, een kleine maar verrukkelijke stad.

En de talrijke afbeeldingen welke uit dien tijd tot ons zijn gekomen, bevestigen deze uitspraken ten volle – althans voor de stad die gezien en afgebeeld werd. Er was natuurlijk ook een deel dat minder precieus en niet verrukkelijk was. En toch was ook in dat weinig gekende deel der stad, waar de kleine burger en de arbeider woonde, de toestand lang niet zóó slecht als die destijds elders in de groote steden reeds was en in de volgende eeuw, door stelselloos volbouwen en opstapelen, ook hier zou worden. In sommige stegen lieten de toen nog lage huisjes, veelal slechts door één gezin bewoond, wel wat meer zon, licht en lucht toe dan later en de woningen buiten de vesten en in de lanen boden nog iets als een stukje buitenleven. Maar waar in de eerste helft van de 17e eeuw zelfs nog aan den Nieuwe Vogelenzang sprake is van een tuin met beplanting en bepoting¹⁾, vond men een eeuw later in de binnenstad reeds woning-toestanden, welke, al gaven architectuur en schaduwwerking ook hier zekere bekoring aan het stadsbeeld, uit een oogpunt van hygiëne en moraal door latere geslachten alleszins verwerpelijk werden geoordeeld. Daaraan had, naast de verdichting van de bebouwing door het volzetten van achtererven en tuinen, gepaard aan een verslechtering van de verhouding tusschen de breedte van de straat en de hoogte van het herbouwde perceel, mede niet weinig schuld de vèr doorgevoerde splitsing tot woningen voor den arbeider van het huis door den welgestelden burger verwisseld tegen het ruimer opgezette aan de havens of aan de hoofdstraten van de binnenstad.

In dezelfde mate als in het maatschappelijk leven de scheiding tusschen rijken en armen in den loop van de 17e en de 18e eeuw zich verscherpt had, was óók uitgegroeid het onderscheid in hun huisvesting. Eenerzijds de vaak indrukwekkende behuizing van den aanzienlijke aan de havens en

1) Gifteboek n°. 20, 25 October 1625.

26. WAND VAN EEN ACHTTIENDE-EEUWSCHE KAMER IN HET HUIS HARINGVLIET 98